

บทที่ ๓

เกณฑ์การตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์

เกณฑ์การตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์ คือ เป็นกระบวนการเพื่อแสวงหาคำตอบในด้านปัญหาที่ว่าเราควรทำอะไร และจะต้องปฏิบัติอย่างไร ที่เหมาะสมดีงาม เพื่อพัฒนาการแก้ไขให้ดีขึ้น รวมถึงการรู้แจ้งตนเอง และการบรรลุถึงซึ่งความดีสูงสุด (Summum Bonum) ^๑ ในกระบวนการที่เข้าไปตัดสินเกณฑ์ทางพุทธจริยศาสตร์ว่า ถูก ผิด ดี ชั่ว ควร ไม่ควร ในกรณีของการสร้างเครื่องรางในสังคมไทยนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องไปวิเคราะห์พิจารณาหลักกระบวนการตัดสินทางพุทธจริยศาสตร์

พุทธจริยศาสตร์ คือ เกณฑ์การตัดสิน ดี ชั่ว คำว่า ดี หมายถึง การสร้างประโยชน์ให้แก่ตนเองและสังคม ชั่ว หมายถึง การสร้างความทุกข์ให้แก่ตนเองและผู้อื่น และในการตัดสินความชั่ว ความดีในพระพุทธศาสนามีอยู่ ๒ แบบ คือ

๑. สมมติสัจจะ คือ ดี ชั่ว เป็นเรื่องสมมติของชาวโลกที่มีความเห็นที่ตรงกันและหาความแน่นอนไม่ได้

๒. ปรมัตถสัจจะ คือ ดี ชั่ว มีเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว ถูกเป็นถูก ผิดเป็นผิด

๓.๑ ความหมายของพุทธจริยศาสตร์

พุทธจริยศาสตร์ หมายถึงวิชาที่กล่าวถึงจริยศาสตร์ในทางพุทธศาสนา วิเคราะห์สาระธรรมของพื้นฐานจริยธรรมแบบพุทธศาสตร์ คำว่า จริยธรรม หมายถึง จริยธรรม (Ethics) ในความหมาย มาจากคำ ๒ คำ คือ - จริย หมายถึง ความประพฤติ - ธรรม หมายถึง ความดี หลักคำสอนทางศาสนา หลักปฏิบัติ ดังนั้น จริย + ธรรม = จริยธรรม หมายถึง หลักความประพฤติหรือแนวทางแบบอย่างของความประพฤติจริยธรรม และเกณฑ์การตัดสินทางจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์ คือ การกระทำที่จัดว่าดีอย่างสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อ การกระทำนั้นเกิดเจตนาดี เป็นพื้นฐานและการกระทำนั้นต้องเกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองด้วย ส่วนมโนธรรม จะมุ่งถึงสภาพที่เป็นอัตวิสัย^๒ จริยศาสตร์

^๑ ดร. เค. เอ็น.ชยติลเลเก เขียน, สุชาว์ พลอยชุม แบล, **จริยศาสตร์แนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๒.

^๒ อัตวิสัยหรือจิตวิสัย, ตรงกับคำว่า Subjective ในภาษาอังกฤษหมายถึงลักษณะที่ขึ้นอยู่กับความรู้สึกหรือการพิจารณาของผู้รับรู้ตรงกันข้ามกับวัตถุวิสัย ที่มุ่งเอาสิ่งที่ถูกรับรู้เป็นเกณฑ์, ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**, หน้า ๑๐๗.

เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ แสวงหาเกณฑ์ตัดสินความประพฤติของมนุษย์และการครองชีวิต อะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรควร อะไรไม่ควรและพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของค่าทางศีลธรรม^๓ และจริยศาสตร์จะอธิบายถึงหลักแห่งความประพฤติจนเป็นนิสัยหรือความเคยชินและเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับมนุษย์ เป็นเกณฑ์ตัดสิน ว่าดี ว่าชั่ว เหมาะสม หรือไม่เหมาะสม เป็นเรื่อง “ความถูกหรือความผิด”^๔ และนักปรัชญาทางด้านจริยศาสตร์กำหนดจริยธรรมไว้ว่า ความรู้คือ คุณธรรม ส่วนคุณธรรมคือ คนที่รู้แล้วจะไม่ทำผิด คนที่ทำผิดเพราะไม่รู้ แบบนี้บอกว่าจริยศาสตร์ไม่จำเป็นอย่างไร นักปรัชญากรีก เพลโต (Plato) ได้กล่าวว่า การปลดเปลื้องหรือความหลุดพ้นจากความชั่วจะมีไม่ได้ ถ้าปราศจากการได้มาซึ่งคุณธรรมชั้นสูงและปัญญา^๕

จริยธรรม คือ หลักความประพฤติ ธรรมคือ การดำเนินชีวิต หลักความประพฤติ หลักการดำเนินชีวิต คำว่าจริยธรรม นักปราชญ์ได้บัญญัติให้ใช้สำหรับคำภาษาอังกฤษว่า ethics หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติ และปฏิบัติ ศีลธรรม หรือกฎศีลธรรม จริยะ (หรือ จริยธรรม) ที่อันประเสริฐ เรียกว่า พรหมจริยะ (พรหมจริยธรรม หรือ พรหมจรรย์) แปลว่า ความประพฤติอันประเสริฐ หรือเรียกอีกอย่างว่า การดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ หมายถึง มรรคมงคล ๘ หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา^๖

ฉะนั้นในการตัดสินทางพุทธศาสตร์ในการสร้างเครื่องรางมีจุดมุ่งหมายด้านจริยธรรมนั้น สามารถตัดสินได้จากการพิจารณาสิ่งต่างๆ ว่าสิ่งนั้นเป็นธรรม หรือ ไม่เป็นธรรมด้วยการพิจารณาดังต่อไปนี้^๗

๑. เป็นสิ่งที่เป็นกุศล
๒. เป็นสิ่งที่ไม่เบียดเบียนตนและไม่เบียดเบียนผู้อื่น
๓. เป็นสิ่งที่บัณฑิตยอมรับและสรรเสริญ
๔. เป็นสิ่งที่นำไปเพื่อประโยชน์และความสุข

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔.

^๔ J.S. Mackenzie, A manual of Ethics, (Calcutta: Oxford University Press, ๑๙๗๘), p. ๑. อ้างในพุทธจริยศาสตร์กับปัญหาสังคมร่วมสมัย, หน้า ๔๕.

^๕ พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), ปรัชญากรีก: บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖๔.

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒.

^๗ ดูรายละเอียดใน อง ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๐.

ดังนั้นการสร้างเครื่องรางนี้จะต้องเป็นเครื่องรางที่มุ่งสอนธรรม เรากระตุ้นให้เกิดกุศลและดำรงตนอยู่ในกรอบแห่งจริยธรรมอันดี เป็นสิ่งที่สัตบุรุษ หรือบัณฑิตทั้งหลายยอมรับว่าถูกต้องถูกดีถูกงามและมีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น

จริยธรรม คือ การประพฤติปฏิบัติร่วมกันของมนุษย์ในสังคมเกี่ยวกับปัจจัยต่างๆ ๔ ประการ คือ

๑. ธรรมชาติ
๒. ตัวเราเอง
๓. ผู้อื่น
๔. ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ ตัวเราเอง และผู้อื่น

จริยธรรมแบบพุทธเป็นสาระทางธรรมที่สอดคล้องกันระหว่างจริยธรรมกับพุทธจริยศาสนาพื้นฐานของจริยธรรมแบบพุทธมีพื้นฐานให้พิจารณาถึงสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในภาวะที่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติโดยอาศัยปัจจัยเพื่อรวมกันเป็นหนึ่งเดียว

พื้นฐานจริยธรรมแบบพุทธ คือ ธรรมที่สำหรับควบคุมความประพฤติเบื้องต้น ๓ ทาง คือ^๘

๑. ทางกาย - กายทวาร
๒. ทางวาจา - วจีทวาร
๓. ทางใจ - มโนทวาร

ทางกาย คือ การทำความดีทางกาย ๓ ประการ คือ

๑. การละเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. การละเว้นจากการลักทรัพย์
๓. การละเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม

ทางวาจา คือ การประพฤติดีทางวาจา ๔ ประการ คือ

๑. การละเว้นจากการพูดเท็จ
๒. การละเว้นจากพูดส่อเสียด
๓. การละเว้นจากการพูดคำหยาบ
๔. การละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล

ทางใจ คือ การประพฤติดีทางใจ ๓ ประการ คือ

๑. การละเว้นจากการเพ่งโทษหรือมุ่งร้ายผู้อื่น
๒. การละเว้นจากการพยาบาทผู้อื่น

^๘ พระเทวินทร์ เทวินโท, แก่นพุทธจริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๒๐.

๓. การละเว้นจากการประพาศิทธิธรรม (ประพาศิทธิถูกต้องตามหลักธรรม)

พุทธจริยา แปลตามศัพท์ว่า พระจริยวัตรของพระพุทธเจ้า หรือพูดอย่างภาษาสามัญก็คือ ความประพฤติที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นมี ๓ ประการ คือ

๑. โลกัตถจริยา หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก การที่พระพุทธเจ้าทรงอนุเคราะห์แก่ชาวโลกซึ่งเห็นได้ชัดว่าวันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวันนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นแทบทั้งสิ้น พระองค์แทบไม่มีเวลาพักผ่อนเลยแม้กระทั่งจะประชวรหนักอย่างไรก็ทรงอุตส่าห์ข่มทุกขเวทนา พยายามสั่งสอนผู้อื่น เช่นทรงโปรดสุภัททปริพาชก เมื่อครั้งพระองค์จวนจะปรินิพพาน เป็นต้น พุทธกิจประจำวันแบ่งเป็น ๕ ประการ คือ

ช่วงเช้า (ตอนเช้ามีด) เสด็จออกบิณฑบาต เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ทำบุญตักบาตรแล้ว พระพุทธเจ้ายังถือเป็นโอกาสที่จะได้แสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ (หมายถึงบุคคลที่สามารถแนะนำสั่งสอนให้เข้าถึงธรรมได้) ตามสมควรแก่กรณี เราจึงมักเรียกการบิณฑบาตรของพระภิกษุโดยทั่วไปว่า "ไปโปรดสัตว์"

ช่วงกลางวัน (หลังเสวยพระกระยาหารเช้า) ทรงเสด็จออกจากพระคันธกุฎี แสดงพระธรรมเทศนาแก่ประชาชนในท้องถิ่นนั้นตามโอกาสและเวลา

ช่วงกลางคินยามที่ ๑ (เวลาประมาณพบค่ำ - ๓ ทุ่ม) ทรงใช้เวลาตลอดยามนี้แสดงธรรมหรือให้คำปรึกษาหารือแก่พระภิกษุสงฆ์ ตอบปัญหาชี้แนะการปฏิบัติกรรมฐาน

ช่วงกลางคินยามที่ ๒ (เวลาประมาณ ๓ ทุ่ม - เที่ยงคืน) ทรงแสดงธรรมแก่เทวดาทั้งหลายที่เสด็จเข้ามาเฝ้าใช้เวลาตลอดยามนี้ตอบปัญหาธรรมะ

ช่วงกลางคินยามที่ ๓ (เวลาประมาณเที่ยงคืน - ตี ๓) ในช่วงแรกจะเสด็จดำเนินจงกรมเพื่อให้พระวรกายผ่อนคลาย ช่วงที่ ๒ เสด็จเข้าบรรทม ช่วงที่ ๓ ตื่นจากบรรทม ประทับนั่งพิจารณาเลือกสรรบุคคลที่พระองค์จะเสด็จไปโปรดในช่วงเช้า

๒. ญัตตถจริยา หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระประยูรญาติ และการสงเคราะห์ญาติเป็นมงคลยิ่งอย่างหนึ่งในจำนวนมงคล ๓๘ ประการ การสงเคราะห์พระญาติของพระองค์ พระพุทธเจ้าเองมิได้ทรงละเลยหน้าที่นี้ เมื่อตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงรอเวลาอันสมควรจึงได้เสด็จนิวัติพระนครกบิลพัสดุ์ ทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธบิดาจนสำเร็จเป็นพระโสดาบัน แม้ว่าพระองค์จะไม่ค่อยมีเวลาว่างมากนัก แต่พระองค์ก็ยังเสด็จไปเยี่ยมพระพุทธบิดาตลอดเป็นครั้งคราว เมื่อพระพุทธบิดาสิ้นพระชนม์ก็ได้เสด็จมาถวายพระเพลิงพระบรมศพในฐานะ "ลูก" ที่ดี แสดงแบบอย่างแห่งความกตัญญูตเวทีตาธรรมให้ปรากฏ กล่าวกันว่า พระองค์เสด็จไปแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นการทดแทนบุญคุณพระมารดาบังเกิดเกล้าสถานหนึ่งด้วย จากเรื่องนี้ทำให้เกิดประเพณีเทศน์อภิธรรมโปรดมารดาและแต่งหนังสืออภิธรรมโปรดมารดาสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน เช่น สุขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ พญาลิไท กษัตริย์ "ไตรภูมิพระร่วง" ทรงบอก

จุดประสงค์ไว้เพื่อโปรดพระมารดา ทรงชักนำชัตติยภูมิมาจากศากยตระกูลหลายองค์ออกบวช เช่น พระอานนท์ พระอนุรุทธะ พระองค์ได้ช่วยอนุเคราะห์ให้ท่านเหล่านั้นได้มาพบทางพ้นทุกข์เป็นการส่วนตัวแล้ว ท่านเหล่านั้นยังได้เป็นกำลังสำคัญในการบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลกอีก เท่ากับได้ผลสองต่อ พระองค์ยังทรงเผื่อแผ่ประโยชน์แก่พระญาติที่เป็นสตรีด้วย ดังได้ทรงอนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมี ซึ่งมีฐานะเป็นพระมาตุจฉา(น้า) ของพระองค์ บวชเป็นภิกษุณี บางครั้งเกียรติยศของศากยตระกูล ถูกคนเข้าใจผิดกล่าวร้ายให้โทษ พระองค์ก็ทรงช่วยชี้แจงให้เข้าใจพระญาติของพระองค์ในทางที่ถูก

ครั้งเมื่อพระญาติทั้งสองฝ่ายคือ ศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ กำลังจะทำสงครามแย่งน้ำในแม่น้ำโรหิณีเพื่อมาทำการเกษตรพระองค์ก็เสด็จไปห้ามทัพชี้แจงให้เห็นถึงความพินาศอันจะตามมา เพราะการทะเลาะเบาะแว้งกันในเรื่องเล็กน้อยจนทั้งสองฝ่ายหันมาปรองดองคืนดีกันในที่สุดการห้ามสงครามระหว่างเครือญาติของพระองค์นับเป็นการทำประโยชน์แก่พระญาติครั้งสำคัญยิ่งจึงได้มีพระพุทธรูปปางหนึ่งสร้างเป็นอนุสรณ์เรียกว่าพระพุทธรูปปางห้ามญาติ (พระพุทธรูปยืนยกพระหัตถ์ขวาในท่าห้ามปราม) พระเจ้าวิฑูทกะกษัตริย์แห่งแคว้นโกศลได้ ยกทัพไปหมายทำลายล้างพวกศากยะเพื่อชำระแค้นที่ถูกพวกศากยะดูหมิ่นสมัยยังทรงพระเยาว์พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าจะเกิดความพินาศย่อยยับแก่ศากยวงศ์ สุดจะทนนิ่งดูตาย จึงเสด็จไปป้องกันไว้ถึง ๓ ครั้ง แต่ในครั้งที่ ๔ เป็นคราวเคราะห์กรรมของพวกศากยะ ไม่สามารถต้านทานได้ พระเจ้าวิฑูทกะ ทำลายล้างเมืองกบิลพัสดุ์เกือบหมดสิ้น พระพุทธเจ้าถึงแม้จะอยู่ในฐานะเป็น "คนของโลก" แล้วก็ตาม พระองค์ยังไม่ลืมสายสัมพันธ์แห่งเครือญาติ ทรงอนุเคราะห์ช่วยเหลือพระญาติทั้งหลาย ทั้งส่วนปัจเจกบุคคลและส่วนรวม ตามความเหมาะสมและตามกรณี

๓. พุทธัตถจริยา หมายถึง การบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงสร้างประโยชน์สุขให้แก่ชาวโลก และชี้แนะที่จะทำให้สัตว์โลกทั้งหลายหลุดพ้นจากสังสารวัฏ หรือป้องกันมิให้สัตว์โลกต้องความเสื่อม ความจริงแก่ชาวโลกให้อยู่ในข้อโลกัตถจริยา การนำมาเสนอก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงพุทธจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าให้เด่นชัดมากขึ้น และพระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติในฐานะทรงเป็นพระพุทธเจ้ามีอยู่มาก เช่น

๓.๑ ช่วยทำให้สัตว์โลกหลุดพ้นความทุกข์ คือ ให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดตามพระปณิธานไว้ตลอดเวลาและทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อพระโพธิญาณเมื่อทรงพ้นทุกข์ด้วยพระองค์และทรงมีพระมหากรุณาช่วยสัตว์อื่นให้หลุดพ้นทุกข์ โดยการชี้แนะคนที่ได้ฝึกฝนอบรมคนที่ฝึกอบรมได้

๓.๒ ช่วยวางรากฐานการสร้างความดี และสร้างอุปนิสัยที่ดีในกายภาคหน้า กรณีคนที่แนะหรือฝึกไม่ได้ หยาบช้ำหนาแน่นด้วยกิเลสตัณหาไม่อาจจะเข้าถึงธรรมได้ในปัจจุบัน พระองค์ไม่ทรงทอดทิ้ง เช่น พระเวททัต พระองค์ทรงทราบด้วยพระญาณมาก่อนว่า พระเวททัตคิดมุ่งจะทำลาย

พระองค์และกระทำสังฆเภท (สร้างความวุ่นวาย ความแตกแยกในหมู่สงฆ์) พระองค์ทรงบวชให้ อีกด้วยทรงเห็นการบวชในพระพุทธศาสนาย่อมจักมีความดีงามที่จะพอขัดเกลากุณิภัยให้พระเทวทัตได้บ้างในภายภาคหน้าไม่มากนักน้อย

๓.๓ ช่วยให้สัตว์โลกมิได้ก้าวเข้าสู่ความเสื่อม พระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าคือทางสู่สวรรค์นิพพานแก่คนที่พร้อมจะดำเนินสู่ทางนั้นและยังช่วยปิดกั้นมิให้คนบางประเภทถลาลึกลงสู่ทางเสื่อมฉิบหายมากขึ้นกว่านี้เช่นเสด็จไปโปรดโจรองคฺคิมาลาก่อนที่จะพบมารดาระหว่างทางและก่อนที่จะกระทำมาตุฆาต (ฆ่ามารดาอันเป็นกรรมหนัก)

๓.๔ ได้บัญญัติพระวินัยเพื่อดำรงมั่นแห่งพระพุทธศาสนาครั้งประกาศพระพุทธศาสนาในระยะแรกๆ ยังไม่มีพระวินัยและศีลสำหรับให้พระภิกษุ ผู้มาบวชส่วนมากเป็นผู้ที่เปื้อนหนำในโลภีวิสัยแล้ว และพร้อมที่จะปฏิบัติตนเพื่อให้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด วินัยหรือศีลเพื่อควบคุมความประพฤติ มีเพียงหลักการกว้างๆ ว่า พระภิกษุไม่พึงกระทำกิจ ๔ ประการคือ เสพเมถุน (เสพกาม), ลักทรัพย์ ข่มามนุษย์ และอวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตน ต่อมาเมื่อมีผู้ประพฤติตนไม่เหมาะสมแก่การดำรงเพศสมณะขึ้น มีผู้ตำหนิติเตียน พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยห้ามมิให้มีการกระทำที่ไม่สมควรเช่น นั้น และได้บัญญัติเพิ่มเติมแก้ไขให้เหมาะสมยิ่งขึ้น ที่เรียกว่า “ศีล” มีทั้งหมด ๒๒๗ ข้อ (ไม่นับรวมข้อบัญญัติเล็กๆ น้อยๆ อีกมาก) พระวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นนี้เป็นเครื่องควบคุมให้สถาบันสงฆ์มีความสงบเรียบร้อยเป็นที่เลื่อมใสของประชาชนทั่วไป และเป็นเครื่องจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ดำรงมั่นคงยืนนาน

๓.๕ ทรงสถาปนาสถาบันสืบทอดพระพุทธศาสนา เมื่อมีผู้เข้ามาบวชมากขึ้น ทั้งบุรุษและสตรี พระองค์ได้ทรงตั้งสถาบันพุทธบริษัทขึ้น เรียกว่า “บริษัทสี่” คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทรงวางหน้าที่แต่ละบริษัทจะพึงปฏิบัติ และหน้าที่พุทธบริษัทร่วมกันทำเพื่อความวัฒนาสถาพรของพระพุทธศาสนา คือ

๑. หน้าที่ของแต่ละบริษัท^๙

ก. ภิกษุ ภิกษุณี มีหน้าที่ คือ

- ห้ามปรามมิให้เขาทำความชั่ว
- แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี
- อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
- สั่งสอนสิ่งที่เขายังไม่เคยได้ยินได้ฟัง
- ชี้แจงอธิบายสิ่งที่เขาเคยได้ยินได้ฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- สอนวิธีดำเนินชีวิตที่ดีงามให้

^๙ อ.ปญจก. (ไทย) ๒๔/๓/๓๗๓.

ข. อุบาสก อุบาสิกา มีหน้าที่ดังนี้

- ทำ พุท คิต ต่อพระสงฆ์ด้วยเมตตา
- ต้อนรับพระสงฆ์ด้วยความเต็มใจ
- อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ด้วยปัจจัยสี่

๒. หน้าที่ของบริษัททั้ง ๔ หน้าที่ของบริษัททั้ง ๔ จะพึงทำร่วมกันมีดังนี้

- ศึกษาคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- ปฏิบัติตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาตามความสามารถจนได้รับผลจากการปฏิบัติ
- เผยแพร่คำสอนให้ผู้อื่นได้รู้ตาม
- ปกป้องพระพุทธศาสนาจากภัยทั้งภายในและภายนอก^{๑๐}

จริยศาสตร์ (ethics ภาษาละตินว่า ethos, ethikos สมัยกรีกโบราณให้ความหมายไว้เช่นอุปนิสัย ประเพณี อารมณ์ และกิริยาท่าทาง (character, custom, disposition, manner) จริยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความประพฤติ และการกระทำของมนุษย์ (ethics : science of moral ; rules of conduct) จริยศาสตร์เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญา ศึกษาเกี่ยวกับ “คุณค่า” การกระทำของมนุษย์ (value in human conduct) และเหตุผลเป็นพื้นฐานในการโต้แย้ง “จริยศาสตร์คือ วิชาปรัชญา (การใช้เหตุผล) ศึกษาเกี่ยวกับจริยธรรม” ศึกษาคุณค่าทางจริยศาสตร์เกี่ยวกับพฤติกรรม และการกระทำของมนุษย์ สามารถพิจารณาตามขอบเขตของจริยศาสตร์ที่ศึกษาหาคำตอบใน ๓ ประเด็น คือ

คุณค่าของมนุษย์ เป็นการศึกษาคุณค่าทางจริยธรรม อันได้แก่ ดี ชั่ว ถูก ผิด ควร ไม่ควร และศึกษาบ่อเกิดของค่าทางจริยธรรมที่เรียกว่าอภจริยศาสตร์ (Metaethics) ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้นี้พูดถึงธรรมชาติของค่าทางจริยธรรม คือ

- คุณค่า มีความสำคัญอย่างไร,
- คุณค่าการกระทำ, ความประพฤติ, พฤติกรรมของมนุษย์ที่ดีชั่ว ถูกผิด ควรไม่ควร เป็นแบบใด,
- ดีชั่ว ถูกผิดคืออะไร นิยามว่าอย่างไร,
- ความดี ความชั่วมีอยู่จริงหรือเป็นเพียงกฎเกณฑ์เพราะมนุษย์สร้างขึ้น เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข, หากความดีชั่ว ถูกผิดมีอยู่จริง คือ

เกณฑ์ตัดสินคุณค่าการกระทำของมนุษย์ (The inquiry into the nature of morality or moral acts.) หลักเกณฑ์หรือมาตรการที่ใช้ตัดสินพฤติกรรม การกระทำอย่างหนึ่งว่าดีชั่ว ถูกผิด

^{๑๐} ความหมายพุทธจริยา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://cowboy๒๐๐๗-religious.blogspot.com/๒๐๐๘/๑๒/blog-post_๓๕๓๐.html, [๒๘ พฤษภาคม ๒๕๕๙].

และอีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นการศึกษากระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเมื่อตกอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องตัดสินใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง จะใช้หลักหรือมาตรการอะไรมาตัดสินว่าการกระทำนั้น ถูก หรือผิด ดีหรือชั่ว และ ใช้หลัก หรือมาตรการใดมาตัดสิน มนุษย์นำสิ่งใดมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินความถูก ความผิด หาก มิได้เอาความรู้สึกส่วนตัว กฎหมาย จารีต ประเพณี หรือ มีเหตุผลอะไรมาเป็นมาตรฐานการตัดสินใน เรื่องนั้นๆ ว่าดีชั่ว ถูกผิด และใช้เกณฑ์ตัดสินคุณค่าที่แน่นอนตายตัวหรือไม่อย่างไร

๓.๒ แนวคิดทางพุทธจริยศาสตร์

เป็นการศึกษาถึงเกี่ยวกับพฤติกรรมแห่งความประพฤติ และหลักแห่งการดำเนินชีวิต ของ บุคคลแต่ละระดับ ซึ่งจะแยกออกเป็น ๒ ส่วน ด้วยกันคือ ส่วนของผู้ครองเรือน ซึ่งเรียกว่า คฤหัสถ์ (อาคาริยวินัย) ส่วนของผู้ไม่ได้ครองเรือน เราเรียกว่า บรรพชิต (อนาคาริยวินัย) หลักแห่งความ ประพฤติ และหลักแห่งการดำเนินชีวิตของบุคคลทั้ง ๒ โดยระดับความสูงต่ำ มีอยู่ ๓ ระดับด้วยกัน คือ ระดับต้น ระดับกลาง และระดับสูง เรียงตามลำดับต่อไปนี้

๓.๒.๑. เกณฑ์ทางพุทธจริยศาสตร์มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. ส่วนที่เป็นสังฆธรรม

สังฆธรรม คือ เรื่องที่ถูกต้องเป็นจริงอยู่อย่างนั้น ไม่มีใครจะไปแก้ไขมันได้เป็นอยู่อย่างนั้น เช่นเราจะร้องไห้มันก็เป็นของมันอยู่ เราจะหัวเราะมันก็เป็นอย่างนั้น^{๑๑} สังฆธรรมเป็นสิ่งที่ให้เห็นว่า สรรพสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่เรียกว่าอัมปิปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาทบ้างธรรมนิยามบ้างสิ่งนี้เกิดขึ้น ตั้งอยู่และสูญไปตามไตรลักษณ์ ไม่ว่าจะมีส่วนค้นพบหรือไม่ก็ตามธรรมชาตินั้นก็เป็นอย่างนั้น

๒. ส่วนที่เป็นจริยธรรม

จุดมุ่งหมายทางจริยธรรม คือ จุดมุ่งหมายที่ยึดเอาความดี ถูกต้องตามหลักจริยธรรมใน การสร้างเครื่องราง ดังนั้นหลักเกณฑ์ในการการตัดสินจึงตัดสินการสร้างเครื่องรางตามจุดหมายด้าน จริยธรรมจึงยึดหลักเหตุผลและความชอบธรรมอันเป็นทัศนะแบบสัจวิสัย (Realistic account) ใน การตัดสินในพุทธปรัชญาและในการสร้างเครื่องรางในสังคมไทย เพราะชอบด้วยเหตุผลหลักธรรมโดย ไม่ยึดตนหรือความนิยมของสังคมเป็นเกณฑ์ตัดสิน^{๑๒}

๓.๒.๒. หลักการของพุทธจริยศาสตร์

พุทธจริยศาสตร์ (Buddhit Ethics) หมายถึง ศาสตร์ของหลักการแห่งความประพฤติและ การปฏิบัติของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และผู้หมดจดจากกิเลสจนได้พระนามว่า พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธ

^{๑๑} พระโพธิญาณเถร, (หลวงพ่อบุชา สุภทฺโท), ความพอติมรดกธรรม, (อุบลราชธานี: เล่มที่ ๓๐, ๒๕๔๒), หน้า ๘-๙.

^{๑๒} เตือน คำดี, พุทธปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔๙.

เจ้า กล่าวคือเป็นจริยศาสตร์และจริยธรรมที่สอนให้ชาวพุทธศาสนิกชนดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ไม่ให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความประมาท ให้ชาวพุทธตื่นอยู่เสมอและให้เบิกบานกายเบิกบานใจ โดยสอนให้มีพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งและให้ระลึกถึง (พุทธัง สาระณัง คัจฉามิ) พระสัทธรรมของพระพุทธเจ้า (ธัมมัง สาระณัง คัจฉามิ) และพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า (สังฆัง สาระณัง คัจฉามิ) เป็นที่พึ่งในการดำเนินชีวิต

พุทธจริยศาสตร์ จึงจัดเป็นศาสตร์และจัดจริยธรรมใน ๕ อย่าง

๑. พุทธจริยธรรม หมายถึง หลักการประพฤติและปฏิบัติตัวของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

๒. พรหมจรรย์ (พรหมจริย) หมายถึง หลักการประพฤติและปฏิบัติที่ประเสริฐแก่ตัวเอง ตามวิธีการของอริยสัจ ๔ ประการ และแบบของพรหมวิหาร ๔ ประการ

๓. พระวินัย (ศีลธรรม) หมายถึง กฎระเบียบ หรือหลักการประพฤติทำให้คนมีกาย วาจา และใจดีน่าเลื่อมใสศรัทธา

๔. สัจธรรม หมายถึง สิ่งที่มีอยู่จริงในการะบวนการของธรรมชาติ หรือกฎ ของความเป็นจริงของธรรมชาติโดยธรรมชาติ

๕. สามัญลักษณ์ หมายถึง อาการที่เหมือนกันของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เรียกว่าไตรลักษณ์ คือ อาการที่เหมือนกันของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ๓ ลักษณะ หรือ เป็นปฏิจจสมุปบาท คือ ธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์เป็นแบบพลวัตและเป็นธรรมนิยาม คือธรรมชาติที่เหมือนกัน หรือ ธรรมลัทธิ คือ ธรรมชาติที่มีหลัก มีกฎที่เหมือนกันอยู่ ๓ ลักษณะ ^{๑๓}

จุดมุ่งหมายของพุทธจริยศาสตร์ คือ ความดีสูงสุดทางจริยธรรม หมายถึง จุดที่ต้องการ จุดที่ต้องประสงค์ จุดที่ต้องการประสบ จุดที่ต้องการได้สัมผัส ที่สุดสำหรับชีวิต เช่น จุดหมายของชีวิต คือ ความสุข ความสะดวกสบาย และความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินและสิ่งที่ต้องการ คือ อยากจะรู้ว่า ความดี ความชั่ว ความถูก ความผิด บาป บุญ คุณโทษ ประโยชน์ หรือมิใช่ประโยชน์ คือ เป็นธรรมชาติ เป็นสสารหรือไม่ได้เป็นธรรมชาติและไม่ได้เป็นสสารจะได้นำเอาความรู้มาใช้ในการดำเนินชีวิต จุดหมายที่ดีที่สุดของชีวิต คือ ความสุขกายสุขใจและปัญญาความรู้ ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องการ สิ่งที่ต้องการที่สุดของชีวิต คือการหลุดพ้นจากความสมหวัง ความผิดหวัง ความสุข ความทุกข์ ดำเนินชีวิตอย่างอิสระ ไม่อยู่ใต้อำนาจของใคร ๆ หรือสิ่งใด ๆ ในโลก ^{๑๔} และมีความสุขอย่างเดียวความสุขที่มีความสมบูรณ์อยู่ในตัวเอง เป็นความสุขที่เกิดขึ้นจากการไม่มีกิเลสมีปัญญารู้แจ้งเห็นจริงด้วยตนเอง ตามปรมัตถสัจจ มีความสุขที่เกิดขึ้นจากความเป็นอิสระภาพของชีวิต อิสระภาพจากความทุกข์ และ

^{๑๓} พระเทวินทร์ เทวินโท, แก่นพุทธจริยศาสตร์, หน้า ๑๐๙.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙.

เป็นสภาวะสูงสุดของธรรมชาติ จุดมุ่งหมายของพุทธจริยศาสตร์ แบ่งตามลำดับความสูงต่ำได้ ๔ ระดับ คือ

๑. จุดหมายระดับพื้นฐาน คือ จุดหมายที่พระพุทธเจ้าต้องการให้พุทธศาสนิกชน มีศีล มีทานเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ให้เป็นปกติสุข ไม่เอาัดเอาเปรียบกัน ไม่เบียดเบียนกัน มีความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันและกัน เป็นพื้นฐานไปยังจุดหมายระดับกลาง

๒. จุดหมายระดับกลาง คือ ระดับที่พระพุทธเจ้าต้องการให้พุทธศาสนิกชน มีจิตใจเป็นสมาธิ คือ มีจิตใจที่มั่นคงแน่วแน่ มีจิตใจที่เด็ดเดี่ยว มีจิตใจที่สงบสุขเยือกเย็น ในการดำเนินชีวิต ไปถึงจุดหมายระดับสูงของพุทธจริยศาสตร์

๓. จุดหมายระดับสูง คือ ระดับที่พระพุทธเจ้าต้องการให้พุทธศาสนิกชน มีปัญญาความรู้คู่คุณธรรม โดยใช้ปัญญาความรู้ เพื่อนำชีวิตไปสู่จุดหมายของพุทธจริยศาสตร์ คือ พระนิพพาน

๔. จุดมุ่งหมายระดับสูงสุด คือ จุดหมายของการมีศีล สมาธิปัญญา และนิพพาน พระพุทธเจ้าต้องการให้พุทธศาสนิกชน มีความสุข มีปัญญาความรู้คู่คุณธรรม มีความสงบของจิตใจ และมีความเป็นอิสระปราศจากกิเลสและความชั่วร้ายทั้งหลายทั้งปวง^{๑๕}

จริยศาสตร์ คือ วิชาที่ว่าด้วยคุณค่า คือ เรื่องความดี ไม่ดี แต่ยากที่จะชี้ขาดว่าอะไรดี อะไรไม่ดี อะไรควร อะไรไม่ควร นักปรัชญาก็พยายามหาหลักเกณฑ์ในการตัดสินการกระทำ

๓.๓ บรรทัดฐานทางพุทธจริยศาสตร์

จริยศาสตร์ หมายถึง ปรัชญาที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ และแสวงหาเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติว่าอย่างไร ดีไม่ดี ถูกไม่ถูก ควรไม่ควร และพิจารณาปัญหาสถานภาพของค่าทางศีลธรรมในพุทธศาสนา^{๑๖} ปรัชญาจริยศาสตร์มี ๓ ลักษณะ คือ

๓.๑. เป็นการศึกษาในลักษณะพรรณนาหรือเชิงประจักษ์ (descriptive – empirical study) เป็นการศึกษาแบบวิทยาศาสตร์คือ การเก็บรวบรวมข้อมูลหลักฐานมาอธิบาย

๓.๒. เป็นการศึกษาเพื่อหาเกณฑ์บรรทัดฐาน (normative study) อาศัยฐานข้อมูลจากการรวบรวมได้ แล้วนักจริยศาสตร์จะทำการวิเคราะห์เพื่อหาคำตอบว่า อะไรคือความดี – ชั่ว มีเกณฑ์อะไรในการตัดสินการกระทำว่าถูกว่าผิด ที่เรียกว่า จริยศาสตร์เชิงบรรทัดฐาน (normative ethics) เป็นการศึกษาที่นิยมกันในการศึกษาจริยศาสตร์

^{๑๕} พระเทวินทร์ เทวินโท, แก่นพุทธจริยศาสตร์, หน้า ๑๑๑.

^{๑๖} พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ครั้งที่ ๒, โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๔.

๓.๓. เป็นการศึกษาในลักษณะการวิเคราะห์และวิจารณ์ (analytical – critical study) เป็นการนำเกณฑ์บรรทัดฐานมาวิเคราะห์ว่า ดี ชั่ว นั้น สามารถนิยามได้หรือไม่ การศึกษาแบบนี้นิยมในราวกลางศตวรรษ ๒๐ เรียกว่า อภิจริยศาสตร์

ประโยชน์ของการศึกษาจริยศาสตร์

๑. ช่วยให้แยกแยะคำว่า ดี ชั่ว คนดี คนชั่ว จะได้เลือกปฏิบัติในสิ่งที่ดีที่สุด ทำให้รู้ว่ามีมนุษย์ที่สมบูรณ์เป็นอย่างไร ทำให้เข้าใจตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง
๒. ทำให้เข้าใจกฎของศีลธรรมที่แท้จริง ที่จิตวิญญาณมนุษย์โหยหาเรียกร้องตลอดเวลา
๓. ทำให้มีหลักเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตให้ไปสู่เป้าหมาย คืออุดมคติที่ตั้งไว้ ชีวิตไม่เป็นเหมือนปุยนุ่นที่ล่องลอยไปตามกระแสลม หรือกอสวะที่สุดแต่กระแสน้ำจะพัดพาไป

๓.๓.๑ หลักเจตนา

๑. เจตนางดเว้นการฆ่าสัตว์ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตั้งใจงดเว้นการฆ่าสัตว์ การงด การเว้น การงด เว้น การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ การไม่ทำ เลิกทำ ไม่ล่วงละเมิด ไม่ล้ำเขต กำจัดต้นเหตุแห่งการฆ่าสัตว์ ก็เกิดขึ้น

๒. เจตนางดเว้นการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตั้งใจงดเว้นมิได้ให้ ในสมัยใด ในสมัยนั้น การงด การเว้น การเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้

๓. เจตนางดเว้นการประพฤติดีกในกาม จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดขึ้นแก่ผู้งดเว้นการประพฤติดีกในกาม การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดการประพฤติดีกในกาม การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการประพฤติดีกในกาม

๔. เจตนางดเว้นการพูดเท็จ จิตที่เป็นกามาวจรเป็นกุศล สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดแก่บุคคลผู้งดเว้นการพูดเท็จ การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดจากการพูดเท็จ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งการพูดเท็จ

๕. เจตนางดเว้นการเสพของมีนเมา คือ สุราและเมรัยเป็นเหตุแห่งความประมาท จิตที่เป็นกามาวจรเป็นกุศล สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ เกิดแก่บุคคลผู้งดเว้นจากการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยเป็นเหตุแห่งความประมาท การงด การเว้น การงดเว้น การเว้นขาดการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัยเป็นเหตุแห่งความประมาท

๓.๓.๑.๑ จุดมุ่งหมายของศีลสำหรับผู้ครองเรือน

- ๑) เพื่อให้มีเมตตาธรรม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และสัตว์อื่น ให้เขาได้รับความเดือดร้อน

๒) เพื่อให้ตนอยู่ในสุจริตธรรม การประกอบอาชีพที่ซื่อสัตย์สุจริต ไม่ฉ้อโกงทรัพย์สินของผู้อื่น ไม่ลักขโมย ปล้นชิงทรัพย์ของผู้อื่น

๓) เพื่อให้ความสันโดษในกาม มีความสัตย์ซื่อ จริงใจ ไว้เนื้อ เชื่อใจกันต่อคู่ชีวิต

๔) เพื่อป้องกันการโกหกหลอกลวง มีความซื่อสัตย์ มีความจริงใจ และไว้วางใจกันต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

๕) เพื่อป้องกันความประมาท มัวเมาอันเกิดจากการหลงลืมสติ ขาดสัมปชัญญะ และเพื่อสนับสนุนการรักษาศีล ๔ ข้อ ข้างต้นให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น^{๑๗}

๓.๓.๑.๒ เกณฑ์ตัดสินศีลสำหรับผู้ครองเรือน

ปาณาติบาตมืองค์ ๕ คือ

(๑) ปาโณ สัตว์ที่มีชีวิต

(๒) ปาณสณฺณุตติ รู้ยู่ว่สตั๋นยั้งมีชีวิต

(๓) วรกจิตตํ มีจิตคิดจะฆ่า

(๔) อุปกุกโม มีความพยายามที่จะฆ่า

(๕) เตน มรณํ สัตว์นั้นตายด้วยความพยายามนั้น^{๑๘}

อทินนาทานมืองค์ ๕ คือ

(๑) ปรปริคฺคหิตํ ทรัพย์นั้นมีเจ้าของหวงแหนอยู่

(๒) ปรปริคฺคหิตสณฺณุตตา รู้ยู่ว่ทรัพย์นั้นเจ้าของหวงแหน

(๓) เถยยจิตตํ จิตคิดจะลัก

(๔) อุปกุกโม มีความพยายามที่จะลัก

(๕) เตน ทรณํ ลักเอามาได้ด้วยความพยายามนั้น^{๑๙}

กาเมสุมิฉฉาจารมืองค์ ๔ คือ

(๑) อคมนียจํ หญิงที่ไม่ควรจะคบหา

(๒) ตตฺถ เสวนจิตตํ จิตคิดจะเสพซึ่งเมถุนแก่หญิงนั้น

(๓) เสวน ปโยโค มีความพยายามที่จะเสพเมถุน

(๔) มคเคน มคฺคปฺปฏิปตฺตือธิวาสํ การยังมรรคและมรรคทั้ง ๒ ให้ถึงกัน^{๒๐}

มุสาวาทมืองค์ ๔ คือ

^{๑๗} ใสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๘-๑๒๐.

^{๑๘} ชุ.อิติ. (ไทย) ๑/๔/๔๔๕.

^{๑๙} ชุ.อิติ. (ไทย) ๑/๔/๔๔๙.

^{๒๐} ชุ.อิติ. (ไทย) ๑/๔/๔๕๐.

- (๑) อตถิ วตถุ นั้นเป็นของหรือสิ่งไม่จริง (เรื่องที่พูด)
- (๒) วิสวาทนจิตตํ จิตคิดจะกล่าวให้เคลื่อน (ให้ผิด)
- (๓) ตชโซ วายาโม มีความพยายามอันเกิดแต่จิตนั้น
- (๔) ประสส ตทตถวิชานนํ ผู้อื่นรู้ความเท็จที่กล่าวนั้น^{๒๑}

สุราเมรยมชชปมาทภูจฺจนา มืองค์ ๔ คือ

- (๑) มชชภาโว น้ำนั้นเป็นน้ำเมา
- (๒) ปาตุกามยตาจิตตํ จิตยินดีที่จะดื่มน้ำเมา
- (๓) ตชโซ วายาโม มีความพยายามที่ดื่มน้ำเมาอันเกิดแต่จิต
- (๔) อชโณหรณํ ดื่มน้ำเมาให้ล่วงลำคอ^{๒๒}

ดังนั้นเมื่อนำศีล ๓ อย่าง ๓ ระดับ มาเปรียบเทียบประพฤติปฏิบัติของผู้สมათานจะแตกต่างกัน ศีลที่ประพฤติด้วย ฉันทะ จิตตะ วิริยะ วิมังสา อย่างทราชม อย่างต่ำ และอย่างย่อหย่อนชื่อว่าหีนศีล^{๒๓} จัดเป็นศีลระดับต้นสำหรับผู้ครองเรือน

๓.๓.๑.๓ ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

เป็นธรรมสำหรับผู้ครองเรือนชั้นสูง เรียกว่า ปรมัตถะ จุดหมายสูงสุด ยิ่ง คือการมีปัญญา รู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลกและชีวิตอันทำให้จิตใจเป็นอิสระ

- ก) ไม่หวั่นไหวหรือถูกครอบงำด้วยความผันผวนปรวนแปรต่างๆ
- ข) ไม่ผิดหวังโศกเศร้าปีบคั่นจิตเพราะความยึดติดถือมั่นในสิ่งใด
- ค) ปลอดโปรง สงบ ผ่องใส สดชื่น เบิกบานใจตลอดเวลา
- ง) เป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาซึ่งมองที่เหตุปัจจัย

ฉะนั้นการสามารถดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ได้โดยเด็ดขาด ไม่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของความชั่วทางจิตใจ และความทุกข์ร้อนกลัดกลุ้มอีกต่อไป ดังนั้นธรรมที่จะเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ได้ มีทางสายเดียว ซึ่งเป็นทางสายเอกอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งจะได้นำมากล่าวในหัวข้อธรรมสำหรับบรรพชิตเป็นลำดับไป

เบญจธรรม ๕ รวบรวมมาจาก กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการคือ ข้อ ๑-๔ เป็นชื่อของหมวดธรรมที่มีความหมายตรงข้ามกับ อกุศลกรรมบถ ๑๐ และเป็นธรรมที่ใช้คู่กับศีล ๕ เหมือนเดียวกับหัวใจของพระพุทธศาสนา การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตใจให้ผ่องใส ใน

^{๒๑} ชู.อิติ. (ไทย) ๑/๔/๔๕๑.

^{๒๒} ชู.อิติ. (ไทย) ๑/๔/๔๕๒.

^{๒๓} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๑/๒๗-๒๘.

เมื่อบุคคลรักษาศีล ๕ แล้วนั้น ธรรมที่เป็นไปเพื่อความสนับสนุนศีล ๕ ก็คือ เบญจธรรม ๕ เพื่อให้ผู้รักษาศีล ๕ ได้ดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง ธรรมที่กล่าวมานั้น มีดังนี้ คือ

๑. เมตตา และกรุณา ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญ
๒. สัมมาอาชีวะ การหาเลี้ยงชีพโดยทางสุจริต
๓. กามสังวร ความสังวรในกาม ระวังยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ โดยไม่ให้หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส
๔. สัจจะวาจา ความสัตย์ ความซื่อตรง^{๒๔}
๕. สติ สัมปชัญญะ ความระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยั้งคิด ให้รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และสิ่งใดไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท^{๒๕}

๓.๓.๑.๔ จุดมุ่งหมายของธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

๑. เพื่อป้องกันความโหดร้าย
 ๒. เพื่อป้องกันมิจฉาชีพ
 ๓. เพื่อป้องกันความมกมากในกามคุณ
 ๔. เพื่อป้องกันการโกหกหลอกลวง
 ๕. เพื่อป้องกันความประมาทมัวเมา หลงลืมสติ ขาดสัมปชัญญะ
- เป็นข้อปฏิบัติที่สนับสนุนให้การรักษาศีลของบุคคลผู้รักษาอยู่แล้ว ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ไม่ให้เกิดความต่าง หรือไม่บริสุทธิ์ คือ เศร้าหมอง

๑. ป้องกันการประทุษร้ายต่อชีวิตร่างกายของบุคคลและสัตว์
๒. ป้องกันการความโลภและการลักขโมย
๓. ป้องกันการล่วงละเมิดของรักของหวงของบุคคลอื่น
๔. ป้องกันการโกหกหลอกลวง
๕. ป้องกัน การเสพสิ่งเสพติดให้โทษทุกชนิด ที่ก่อให้เกิดความประมาท

๓.๓.๑.๕ เกณฑ์ตัดสินธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

ดังนั้นเกณฑ์การตัดสินธรรมสำหรับผู้ครองเรือนแบ่งออกเป็น ๒ ประการด้วยกัน คือ

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒. อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๐-๓๓๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒. อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๐-๓๓๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

๑. การกระทำสิ่งใดๆ ก็ตามให้สำรวจตรวจสอบ การกระทำนั้นๆ ตนเองเดือดร้อนหรือไม่ ทั้งทางกาย วาจา และใจ หรือจะเกิดขึ้นในอนาคตถ้าไม่เดือดร้อนแสดงว่าการกระทำนั้นถูกต้องเป็นธรรม

๒. การกระทำสิ่งใดๆ ก็ตามให้สำรวจตรวจสอบ การกระทำนั้นๆ ว่ามีผู้อื่น เดือดร้อนหรือไม่ ทั้งทางกาย วาจา และใจ ในปัจจุบัน หรือจะเกิดขึ้นในอนาคต วิญญูชนติเตียน หรือสรรเสริญ ถ้าไม่เดือดร้อน ไม่ถูกติเตียนจากวิญญูชน แสดงว่าการกระทำนั้น ถูกต้อง เป็นธรรม

พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้ให้ข้อสรุปเกณฑ์วินิจฉัยการทำความดีทำความชั่ว มีทั้งเกณฑ์หลักและเกณฑ์ร่วมผู้เขียนจะขอนำเกณฑ์ร่วม ข้อที่ ๔ มาสนับสนุน เกณฑ์ตัดสินธรรมสำหรับผู้ครองเรือนในปัจจุบัน คือข้อที่ว่า ให้พิจารณาลักษณะและผลของการกระทำ

๑. ต่อตนเอง

๒. ต่อผู้อื่น

ก) เป็นการเบียดเบียนตนเอง และเบียดเบียนผู้อื่น ทำให้ตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่

ข) เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น^{๒๖}

ระดับของพุทธจริยศาสตร์มีอยู่ ๓ ระดับ

๑. จริยศาสตร์ เพื่อสงบเรียบร้อยของสังคม โดยมีหลักธรรมคือ ศีล ๕ ธรรม ๕ ทิศ ๖ จัดเป็นจริยศาสตร์ขั้นต้น

๒. จริยศาสตร์ เพื่อขัดเกลาดนเองให้มีคุณธรรมสูง หลักธรรมคือ ศีล ๘ หรือกุศลกรรมบถ ๑๐ จัดเป็นจริยศาสตร์ระดับชั้นกลาง

๓. จริยศาสตร์ เพื่อพัฒนาตนสูงความเป็นอริยชน หลักธรรมคือ มรรค ๘ จัดเป็นจริยศาสตร์ขั้นสูง

พุทธจริยศาสตร์ระดับต้น

พุทธจริยศาสตร์ระดับต้น หมายถึง ศีล ๕ หมายถึงความประพฤติชอบทางกายและวาจา ให้เรียบร้อย การรักษาตามระเบียบวินัย และข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน^{๒๗}

^{๒๖} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๗๙.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๕.

ศีล คือ เจตนางดเว้นความชั่วทางกาย วาจา และทางใจ เจตนางดเว้นทุจริตทางกาย วาจา เรียกว่า เจตนาศีล การงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ เรียกว่า เจตสิกศีลและศีลคือ ที่เกี่ยวข้องกับใจ

มโนทุจริต ๓ คือ

๑. อภิขฌา โลภอยากได้ของผู้อื่น
๒. พยาบาท คิดปองร้ายคนอื่น
๓. ทิฏฐิ เห็นผิดจากธรรมนองคลองธรรม

วิริติหรือเวรมณีเจตนางดเว้นมี ๓ อย่าง

๑. สมาทานวิริติ งดเว้นจากการตั้งใจไว้ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ดื่มสุราเมรัย
๒. สัมปัตตวิริติ งดเว้นเมื่อประจวบกับเหตุการณ์อันเป็นเหตุให้ละเมิดศีล ไม่ได้ตั้งใจไว้

ก่อน

๓. สมุจเฉทวิริติ งดเว้นได้อย่างเด็ดขาด คือ การงดเว้นความชั่วของอริยเจ้า

ประเภทของศีล

๑. วาริตศีล คือ ข้อห้ามศีลพระพุทธเจ้าห้ามไว้อย่าทำ ใครทำก็ผิดศีล เช่น ห้ามภิกษุฉันอาหารในยามวิกาล ห้ามคฤหัสถ์ดื่มสุราเมรัย

๒. จาริตศีล คือ ข้อที่พุทธเจ้าทรงอนุญาตเป็นบัญญัติไว้ต้องทำ เช่น ให้ภิกษุสวดปฏิโมกข์ ทุก ๆ ๑๕ วัน

๓. อาทิพรหมจริยศีล คือ ข้อปฏิบัติเบื้องต้นของพรหมจรรย์ เช่น ศีล ๒๒๗ สำหรับพระภิกษุ ศีล ๑๐ สำหรับสามเณร

๔. อภิสมาจาริกศีล คือ ศีลเกี่ยวกับความประพฤติ มารยาท สมบัติผู้ดี

๕. อาชีวปาริสุทธิศีล คือ ศีลเกี่ยวกับความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เช่น ไม่โกงไม่หลอกลวงเขา เลี้ยงชีพตนเอง

หลักจริยศาสตร์ว่าด้วยศีล ๕

ศีล คือ หลักแห่งความประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ ศีล ๕ เป็นมาตรฐานกำหนดวัดความประพฤติของมนุษย์ความเป็นกัลยาณชน เรียกว่า มนุษยธรรม คนที่ประพฤติดีถือว่าเป็นคนที่ไม่สมบุรณ์

ศีล ๕ บาลี เรียกว่า สิกขาบท ๕ เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ถือว่าเป็นผู้รักษาศีล และเบญจศีลมีในพระไตรปิฎกในคัมภีร์ชั้นอปทานพุทธองค์ ต่อมาภายหลัง เรียกว่า นิจศีล (ศีลคฤหัสถ์ควรรักษาเป็นประจำ)^{๒๘}

^{๒๘} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

ศาสนาพุทธศิลป์ แปลว่า เย็น และสงบ^{๒๙} และศิลปะในพุทธศาสนาเรียกว่า เจตนา เจตสิก การสำรวม (สังวร) การไม่กำวล่วง (อวิตกกัมมะ)

เจตนาศิลปะ คือ ศิลปผู้งดเว้นจากปาณาติบาต

เจตสิกศิลปะ คือ ธรรม คือ การไม่โลภ ไม่พยาบาท สัมมาทิฐิ เช่น ภิกษุละความโลภ มีจิตปราศจากความโลภอยู่^{๓๐}

สังวรศิลปะ คือ การสำรวม ๕ คือ สำรวมในพระปาโมกข์, สำรวมสติ, สำรวมในญาณ, สำรวมความอดทน, สำรวมความเพียร,

อวิตกกัมมะศิลปะ คือ การไม่ละเมิดสิกขาบททั้งกายวาจาของผู้รับศิลปะแล้ว^{๓๑}

ลักษณะของศิลปะ คือ เป็นที่ตั้งอุกุศลกรรมต่าง ๆ

หน้าที่ของศิลปะ คือ กำจัดความเป็นทุศิลปะ

ที่ตั้งของศิลปะ คือ ความละเอียด (หิริ) ความเกรงกลัวบาป

เหตุใกล้ คือ ความสะอาด กาย วาจา ใจ^{๓๒}

อานิสงส์ของการรักษาศิลปะ^{๓๓}

(๑) ได้รับกองโภคทรัพย์มาก

(๒) ชื่อเสียงดังในทางดี

(๓) เข้าสังคมด้วยความอายหาญ

(๔) ไม่หลงตาย

(๕) หลังตายเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

โทษของศิลปะวิบัติ^{๓๔}

(๑) ถึงความเสื่อมกองโภคทรัพย์

(๒) ชื่อดังในทางเลว

(๓) ไม่อายหาญแถมยังประหม่าในทางสังคม

(๔) หลงตาย

(๕) หลังตายเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก

^{๒๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๙/๒๕๒.

^{๓๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๙๕/๒๕๒.

^{๓๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๔/๒๕๒.

^{๓๒} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๔๐/๒๕๒.

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๒๑๐. วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๐-๑๑.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๒๐๙-๒๑๐.

ศีลมีอยู่ ๒ ระดับ คือ ๑.ระดับธรรม คือ เป็นหลักแห่งความประพฤติที่แสดงไปตามกฎธรรมดา แห่งความชั่ว เรียกว่า กฎแห่งกรรม ๒. ระดับวินัย คือ แบบแผนข้อบังคับที่กำหนดขึ้นไว้สำหรับกำกับความประพฤติของชุมชนหนึ่งโดยสอดคล้องกับความมุ่งหมายหมู่คณะของชุมชนนั้น โดยเฉพาะ^{๓๕}

จริยธรรม ๑๐ ประการ

๑. การไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตร่างกายของบุคคลและสัตว์
๒. ความเมตตากรุณา
๓. การไม่โลภและขโมย
๔. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และการเสียสละ
๕. การไม่ละเมิดของรักของผู้อื่น
๖. การรู้จักความพอดี
๗. การไม่พูดปด
๘. การมีสัจจะและความจริงใจ
๙. การไม่ลองและเสพสิ่งเสพติดให้โทษ
๑๐. ความเป็นผู้มีสติรู้จักยับยั้งชั่งใจ รู้สีกผิดชอบชั่วดี

พุทธจริยศาสตร์ระดับกลาง

พุทธสาสตร์ระดับกลาง คือ การเว้นอกุศลกรรมบก ๑๐ ทำกุศลกรรมบกให้สมบูรณ์ เรียกว่า อคาริยวินัย แปลว่า วินัยของผู้ครองเรือนหรือคฤหัสถ์

ศีลสำหรับผู้ครองเรือนระดับกลาง

สำหรับผู้ครองเรือนผู้ประกอบด้วยศรัทธา อุทธาหะ ประสงค์จะฝึกฝนตนเอง ด้านกาย วาจา ให้อย่างไรกับผู้ครองเรือนทั่ว ๆ ไป เป็นการรักษาศีลเพิ่มขึ้นไปอีก ๓ ข้อ จากศีล ๕ เพื่อต้องการขัดเกลาตนเอง เพิ่มพูนความดีงามให้ยิ่งขึ้นไป

ศีล ๘ หรือ อภฺรฺฐศีล คือ การรักษาระเบียบทางกาย วาจา ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกาย วาจา มีทั้งหมด ๘ ข้อ คือ

๑. การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑอาวุธและศาสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ตลอดชีวิต
๒. การเว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่ตลอดชีวิต
๓. การเว้นห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน ตลอดชีวิต

^{๓๕} พระราชวรมุนี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์ ๒๕๒๕), หน้า ๔๓๑.

๔. การเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ พูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก ตลอดชีวิต

๕. การเว้นขาดจากการเสพของมีนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ตลอดชีวิต

๖. การเว้นขาดจากการฉันทอาหารในเวลาวิกาล ตลอดชีวิต

๗. การเว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ดูการละเล่น อันเป็นข้าศึกแก่กุศล การทัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกาย ด้วยพวงดอกไม้ ของหอม และเครื่องประทีปผิวน อันเป็นลักษณะ แห่งการแต่งตัวตลอดชีวิต

๘. การเว้นขาดจากที่นอนสูงและที่นอนใหญ่ หูหრაฟุ่มเฟือย นอนบนที่นอนต่ำ คือ บนเตียงหรือบนที่นอนที่ปูลาดด้วยหญ้า ตลอดชีวิต^{๓๖}

จุดมุ่งหมายของศีลสำหรับผู้ครองเรือน

จุดมุ่งหมายของศีลสำหรับผู้ครองเรือน ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึง ข้อ ๕ มีอธิบายแล้วในจุดมุ่งหมายของศีล ๕ ยกเว้นข้อ ๓ เป็นการละเว้นจากการประพฤตินี้ที่ไม่เป็นพรหม กล่าวคือ การละเว้นจากการประพฤตินี้ที่ไม่ประเสริฐ ซึ่งเป็นการประพฤตินี้ห่างไกลจากเมถุนธรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน ตลอดชีวิต ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องเมถุนธรรม เว้นการเสพงามแบบชาวบ้านทั่วไป เป็นการประพฤตินี้ขัดเกลา ฝึกฝนตนเอง ไม่ให้ยืดยาวในของต่ำ ประพฤติปฏิบัติตามแนวทางแบบพรหมกล่าวคือ เป็นการประพฤตินี้ปฏิบัติแบบผู้ประเสริฐ

ข้อ ๖ เป็นการประพฤตินี้เว้นขาดจากการฉันทอาหารในเวลาวิกาล ตลอดชีวิต ศีลข้อนี้ทำให้มองเห็นความจริงว่า ร่างกายของคนเราต้องการอาหารเพียงเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายเท่านั้น ไม่ต้องการอาหารที่เป็นส่วนเกิน เพราะอาหารที่เป็นส่วนเกินจะทำให้เกิดโทษหลายอย่างด้วยกัน เช่น โรคอ้วน โรคเบาหวาน โรคความดัน โดยเฉพาะเวลาหลังเที่ยงไปแล้ว คนส่วนใหญ่จะทำงานใช้แรงงานทั้ง ๒ ส่วน คือ แรงงานสมอง และแรงงานร่างกาย ทำให้ช่วยในการเผาผลาญอาหารได้ดี ไม่ให้ไขมันหรือส่วนเกินของอาหารตกค้าง ซึ่งจะเป็นโทษต่อร่างกายที่สำคัญผู้ประพฤตินี้พรหมจรรย์ จะได้มีเวลาในการประพฤตินี้ปฏิบัติขัดเกลาตนเองให้มาก ไม่ต้องมีความกังวลเรื่องการแสวงหาอาหารเพื่อนำมาบริโภค ถ้าเป็นฆราวาส มองในมุมมองเศรษฐกิจ ก็เป็นการประหยัด ไม่ใช้จ่ายอาหารสิ้นเปลืองเกินความจำเป็น เกินความจริง ที่ร่างกายต้องการ

ข้อ ๗ เพื่อกำจัดสิ่งอันเป็นข้าศึกต่อการการประพฤตินี้พรหมจรรย์ การฟ้อนรำ การดูการฟ้อนรำ การขับร้อง การฟังการขับร้อง การประโคมดนตรี การดูการประโคมดนตรี การดูการละเล่น การ เหล่านี้ถือว่าเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ เพราะจะทำให้จิตใจหลงไหลติดใจในสิ่งเหล่านี้ ยากที่จะ

^{๓๖} อ.อรรถก.อ (ไทย) ๒๓/๔๑/๓๐๓-๓๐๕.

ถอนตัว เหมือนคนติดยาเสพติด การตัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกาย ด้วยพวงดอกไม้ ของหอม และเครื่องประทีนผิว อันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัว ก็จะทำให้เสียเวลา สิ้นเปลืองเวลาไปกับสิ่งเหล่านี้ทำให้จิตหลงใหล มัวเมา รักสวยรักงาม เป็นข้าศึกต่อการประพฤติพรหมจรรย์

ศีลที่บุคคลประพฤติด้วยฉันทะ จิตตะ วิริยะ วิมังสา ปานกลาง เชื่อว่ามีขณมศีล อีกอย่างหนึ่งที่สมทานด้วยความต้องการผลบุญ เชื่อว่ามีขณมศีล^{๓๗}

เกณฑ์ตัดสินศีลสำหรับผู้ครองเรือน

เกณฑ์สำหรับตัดสินศีลของผู้ครองเรือน ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๕ ได้กล่าวไว้แล้วในเกณฑ์ตัดสินสำหรับศีลผู้ครองเรือนระดับต้น ยกเว้นข้อ ๓ ซึ่งเป็นการประพฤติงดเว้นจากการประพฤติที่มีใช้พรหม หรือเว้นจากการประพฤติที่ไม่ประเสริฐ

อพรหมจริยามีองค์ ๔ คือ

๑. อคมนียจान์	หญิงที่ไม่ควรจะคบหาหมายเอาหญิงหรือสัตว์
บุคคลทุกประเภท (รวมทั้งหญิงที่เป็นภรรยาของตนด้วย) อันเป็นที่ตั้งแห่งการล่วงละเมิด	
๒. ตตถ เสนวนจิตต์	จิตคิดจะเสพซึ่งเมถุนแก่หญิงนั้น
๓. เสนวน ปโยโค	มีความพยายามที่จะเสพเมถุน
๔. มคเคน มคคปปฏิปัตตอธวาสนั	การยังมรรคและมรรคทั้ง ๒ ให้ถึงกัน

ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

ธรรมสำหรับผู้ครองเรือนระดับกลาง คือ การละความชั่ว การไม่ดำเนินไปในแนวทางแห่งความเสื่อม ทางแห่งความชั่ว กรรมอันนำไปสู่ความทุกข์หรือทุกข์ เรียกว่า อกุศลกรรมบถ ทางแห่งอกุศลกรรม มี ๑๐ ประการ มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปหลายอย่าง เช่น ธรรมที่ไม่ดี อนริยธรรม อกุศลธรรม ธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์ อธรรม ธรรมที่มีอาสวะ ธรรมที่มีโทษ ธรรมที่เป็นเหตุให้เดือดร้อน ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุดและปฏิสนธิ ธรรมที่มีทุกข์เป็นกำไร ธรรมที่มีทุกข์เป็นวิบาก ธรรมที่ไม่ใช่อริยมรรค ธรรมที่เป็นฝ่ายดำ อสัทธิธรรม ธรรมของอัสติบุรุษ ธรรมที่ไม่ควรให้เกิดขึ้น ธรรมที่ไม่ควรเสพ ธรรมที่ไม่ควรเจริญ ธรรมที่ไม่ควรทำให้มาก ธรรมที่ไม่ควรระลึก ธรรมที่ไม่ควรทำให้แจ้ง ธรรมตามที่กล่าวมานั้น มีดังนี้^{๓๘}

๑. การฆ่าสัตว์
๒. การลักทรัพย์
๓. การประพฤติผิดในกาม
๔. การพูดเท็จ

^{๓๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๒๗-๒๘.

^{๓๘} ดุรายละเอียดยใน, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒. อัง.ทสภ. (ไทย) ๒๔/๑๗๘-๑๘๘/๓๓๐-๓๔๑.

๕. การพูดส่อเสียด
๖. การพูดคำหยาบ
๗. การพูดเพ้อเจ้อ
๘. ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา
๙. ความคิดร้าย
๑๐. ความเห็นผิด

การตั้งอยู่ในความดี หรือทางแห่งการประกอบความดี ทางดำเนินอันประกอบด้วยความดี
กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่ความสุขความเจริญความรู้เรื่องหรือสุคติ เรียกว่า กุศลกรรมบถ ทางแห่ง
กุศลกรรม มี ๑๐ ประการ คือ^{๓๙}

๑. เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์
๓. เจตนางดเว้นจากการประพฤติดีในกาม
๔. เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
๕. เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด
๖. เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ
๗. เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ
๘. ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา
๙. ความไม่คิดร้าย
๑๐. ความเห็นชอบ

กุศลกรรมบถหมวดในบาลีเรียกชื่อหลายอย่าง เช่น ธรรมที่ดี อริยธรรม กุศลธรรม ธรรมที่เป็นประโยชน์ ธรรมที่ไม่มีอาสวะ ธรรมที่ไม่มีโทษ ธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้เดือดร้อน ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน ธรรมที่มีสุขเป็นกำไร ธรรมที่มีสุขเป็นวิบาก ธรรมที่เป็นอริยมรรค ธรรมที่เป็นฝ่ายชาวสัทธรรม ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ควรให้เกิดขึ้น ธรรมที่ควรเสพ ธรรมที่ควรเจริญ ธรรมที่ควรทำให้มาก ธรรมที่ควรระลึก ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง^{๔๐}

จุดมุ่งหมายของธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

๑. เพื่อให้มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
๒. เพื่อให้เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น
๓. เพื่อความไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒. อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๐.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒. อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘-๑๙๘/๓๓๐-๓๔๒.

๔. ป้องกันการกล่าวเท็จ เพื่อประโยชน์ตน และผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ประโยชน์ใด ๆ
๕. เพื่อเป็นแบบฝึกหัดวาจา ด้วยการพูดช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัคสมานกัน กล่าวถ้อยคำที่สร้างความสามัคคี
๖. เพื่อเป็นแบบฝึกหัดวาจา พูดแต่คำที่สุภาพอ่อนหวาน
๗. เพื่อเป็นแบบฝึกหัดวาจา พูดแต่คำจริง มีเหตุผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ
๘. เพื่อป้องกันความละโมภในทรัพย์สินของผู้อื่น
๙. ให้มีจิตปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ ครองตนอยู่เป็นสุขตลอดไป

๑๐. ให้มีความเห็นชอบ เช่น เชื่อผลของกรรมดีกรรมชั่ว ทานมีผล การบูชามีผล^{๔๑}

จุดมุ่งหมายของศีลสำหรับบรรพชิต

จุดมุ่งหมาย หรือ เป้าหมายหลัก ของการบัญญัติศีล หรือ สิกขาบท สำหรับบรรพชิตเพื่อประโยชน์สุข ความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน อันจะพึงมี พึงเกิดขึ้น ทั้งแก่พระศาสนา พระสังฆธรรมคือ คำสอนของพระองค์ และพุทธบริษัท ๔ โดยอาศัยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการดังต่อไปนี้^{๔๒}

๑. เพื่อความลับว่าดีแห่งสงฆ์
 ๒. เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์
 ๓. เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก
 ๔. เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม
 ๕. เพื่อกันอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
 ๖. เพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต
 ๗. เพื่อความเลื่อมใสของที่คนที่ยังไม่เลื่อมใส
 ๘. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของคนที่ยังเลื่อมใสแล้ว
 ๙. เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆธรรม
 ๑๐. เพื่อเอื้อเฟื้อพระวินัย
- ข้อ ๑-๒ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมคือสงฆ์
 ข้อ ๓-๔ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่บุคคล
 ข้อ ๕-๖ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์หรือแก่ชีวิต

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒๐-๓๒๑.

^{๔๒} วิมหา. (ไทย) ๑/๓๙/ ๒๗-๒๘.

ข้อ ๗-๘ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน

ข้อ ๙-๑๐ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา^{๔๓}

เกณฑ์ตัดสินศิลปะสำหรับบรรพชิต

ศิลปะที่ไม่เศร้าหมองด้วยโทษมีการยกตนข่มผู้อื่นว่า"เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศิลปะส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้เป็นผู้ทุศีลมีธรรมลามก" เป็นโลกียศิลปะที่ไม่เศร้าหมอง จัดเป็นมัชฌิมศิลปะ อีกอย่างหนึ่งที่ประพฤติเพื่อต้องการความหลุดพ้นแห่งตน เป็นมัชฌิมศิลปะ^{๔๔}

ธรรมสำหรับบรรพชิต

ผู้ที่ครองตัวครองตนอยู่ในเพศบรรพชิต ควรมีหลักธรรม หรือ คุณธรรมเบื้องต้นสำหรับดำเนินชีวิต เพื่อความเหมาะสม เพื่อความดีงาม เพื่อความสำรวมระวัง เพื่อยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้น และเพื่อความเจริญก้าวหน้าในพระธรรมวินัยของพระศาสดา ธรรมที่ว่านี้ คือ

๑. หิริ ความละอายแก่ใจ โอดตปปะ ความเกรงกลัวตัวบาป^{๔๕}

๒. มีกายสมาจารบริสุทธี หมายถึง ภิกษุไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่ใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือศัสตราวุธเบียดเบียนผู้อื่น หรือไม่เงื้อมือหรือท่อนไม้ไล่ล่าที่กำลังดื่มน้ำในหม้อน้ำ หรือจิกกินข้าวสุกในบาตร

๓. มีวจีสมาจารบริสุทธี หมายถึง ภิกษุไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ไม่กล่าวดูหมิ่นใคร ๆ หรือไม่กล่าวถากถางเยาะเย้ยภิกษุใดๆ

๔. มีมโนสมาจารบริสุทธี หมายถึง ภิกษุไม่มีมัวมิชฌา ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีความเห็นผิด ไม่นินทาถึงและเงิน หรือไม่ตรึกถึงกามวิตก พยาบาทวิตก หรือวิหิงสาวิตก

๕. มีอาชีวะบริสุทธี หมายถึง ภิกษุไม่เลี้ยงชีพด้วยกรรมที่ไม่สมควร เช่น การรักษาไข้ การให้น้ำมันทาเท้า การหุงน้ำมัน พูดเลียบเคียงขอผู้อื่น หรือการสะสมปัจจัยโครสมิเนยใสเป็นต้น

๖. สำรวมอินทรีย์

๗. รู้จักประมาณในโภชนะ

๘. ตื่นบำเพ็ญเพียร

๙. เจริญสติสัมปชัญญะ

๑๐. การละนิรณ ๕

๑๑. การอุปมามาน ๔

^{๔๓} วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๑๐/๒๘.

^{๔๔} วิ.สุ.ท. (ไทย) ๑/๑/๒๘.

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๖/๔๕๒.

๑๒. การอุปมาวิชา ^{๔๖}

พุทธจริยศาสตร์ระดับสูง

ศีลสำหรับผู้ครองเรือน

ศีลชั้นสูงสำหรับผู้ครองเรือน ซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธาอุตสาหะอย่างแรงกล้า นั้น ผู้เขียนขอนำศีล ๑๐ มาแนะนำ เพราะมีตัวอย่างของอุบาสกอย่างน้อย ๒ ท่านที่ประสงค์จะทำบุญให้ ยิ่งขึ้นไปตามลำดับ ตั้งแต่การให้ทานเป็นต้นไป ศีล ๑๐ หรือ สิกขาบท ๑๐ ประการ มีดังนี้^{๔๗}

๑. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
๓. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจากพฤติกรรม อันมิใช่พรหมจรรย์
๔. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
๕. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุรา และเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท
๖. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
๗. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี และดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล
๘. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจากการทัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้
๙. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจากการนอนบนที่นอนสูง และที่นอนใหญ่
๑๐. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือ เจตนางดเว้นจากการรับทองและเงิน

จุดมุ่งหมายของศีลชั้นสูงสำหรับผู้ครองเรือน

ผู้ครองเรือนที่มีศรัทธาตั้งมั่น มีความอุตสาหะอย่างแรงกล้า มีความประสงค์จะรักษาศีลให้ยิ่งขึ้นไปจากศีล ๕ ศีล ๘ และศีล ๑๐ เป็นลำดับ ของความเป็นผู้มีศรัทธาอุตสาหะ เพื่อพัฒนาความประพฤติปฏิบัติให้ยิ่งขึ้น จากผู้ครองเรือนทั่วไป จึงได้สมาทานประพฤตีสีล ๑๐ ในคัมภีร์ชั้น

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๖-๔๓๓/๔๕๒-๔๖๒.

^{๔๗} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๒/๒-๓.

อรรถกถา ผู้เขียนค้นพบอุปาสก ๒ ท่าน คือ ๑) อนุปุพพเศรษฐิ^{๔๘} ๒) ฆฎิการพราหมณ^{๔๙} สำหรับ
จุดมุ่งหมายของศิลปินในขั้นนี้มีดังต่อไปนี้ คือ

๑. เพื่อให้มีเมตตาธรรม ไม่เบียดเบียนผู้อื่น สัตว์อื่น ให้เขาได้รับความเดือดร้อน
 ๒. เพื่อให้ดำรงตนอยู่ในสุจริตธรรม ด้วยการประกอบอาชีพที่ซื่อสัตย์สุจริต ไม่ลักขโมย
ปล้นชิง ฉ้อโกงทรัพย์สินของผู้อื่น
 ๓. เพื่อให้เกิดการประพจน์แบบพรหม คือ งดเว้นจากการเสพกาม อันเป็นของชาวบ้าน
 ๔. เพื่อป้องกันการโกหกหลอกลวง ให้มีความซื่อสัตย์ มีความจริงใจ และไว้วางใจกันได้ต่อ
เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน
 ๕. เพื่อป้องกันความประมาท มัวเมาอันเกิดจากการหลงลืมสติ ขาดสัมปชัญญะ และเพื่อ
สนับสนุนการรักษาศีล ๔ ข้อ ข้างต้นให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น^{๕๐}
 ๖. เพื่อลดภาระ ความยุ่งยาก อันเกิดจากการแสวงหาอาหารเพื่อบริโภค ทำให้กายเบา
เหมาะแก่การเจริญภาวนา
 ๗. เพื่อความสำรวมระวังต่อรูปและเสียง อันเป็นข้าศึกต่อกุศล ต่อความดีงาม สำรวม
ระวังไม่ให้กุศลเกิดขึ้น
 ๘. เพื่อความสำรวมระวัง มิให้มีการตัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอม
และเครื่องประพัตินผิวต่าง ๆ อันเป็นวิสัยของผู้ครองเรือน
 ๙. เพื่อความเป็นผู้นั่งและนอนง่ายในที่ทั้งปวง
 ๑๐. เพื่อป้องกันโทษภัยอันเกิดจากการยินดีรับทองและเงิน
- ศิลปินผู้สมาทานประพจน์ด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา อย่างประณีต เชื่อว่าปณิตศีล อีก
อย่างหนึ่ง ที่สมาทานอาศัยอริยภาวะ ด้วยคิดว่าสิ่งนี้ควรทำแท้ เชื่อว่าปณิตศีล^{๕๑}

เกณฑ์ตัดสินศีลสำหรับผู้ครองเรือน

๑. เป็นไปเพื่อความเมตตากรุณา ไม่เป็นไปเพื่อความโหดร้ายทารุณ
๒. เป็นไปเพื่อสัมาอาชีวะ ไม่เป็นไปเพื่อมิจฉาอาชีวะ
๓. เป็นไปเพื่อกามสังวร ไม่เป็นไปเพื่อความมกมากในกาม
๔. เป็นไปเพื่อวิสุจจริต ไม่เป็นไปเพื่อวิพหุจจริต
๕. เป็นไปเพื่อความไม่ประมาท มัวเมา ไม่เป็นไปเพื่อความประมาท มัวเมา

^{๔๘} พ.พ. (ไทย) ๑/๒/๔๐๘-๔๑๑.

^{๔๙} พ.พ. (ไทย) ๑/๒/๔๐๘-๔๑๓.

^{๕๐} ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา ๒๕๔๒), หน้า
๑๑๘-๑๒๐.

^{๕๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๒๗-๒๘.

๖. เป็นไปเพื่อความเป็นผู้รู้จักประมาณในบริโภคอาหารไม่เป็นไปเพื่อความมกมากในกาบริโภคอาหาร

๗. เป็นไปเพื่อการงดเว้นจากการกระทำที่เป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์

๘. เป็นไปเพื่อการงดเว้นจากการประดับตกแต่งเพื่อให้เกิดความสวยงาม

๙. เป็นไปเพื่อความเป็นผู้ร่อนง่าย

๑๐. เป็นไปเพื่อความไม่ยินดีในเงินและทอง

ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

ธรรมสำหรับผู้ครองเรือนชั้นสูง เรียกว่า ปรมัตถะ จุดหมายสูงสุด หรือ ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ การมีปัญญารู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลกและชีวิตอันทำให้จิตใจเป็นอิสระ

ก) ไม่หวั่นไหวหรือถูกครอบงำด้วยความผันผวนปรวนแปรต่าง ๆ

ข) ไม่ผิดหวังโศกเศร้าบีบคั้นจิตใจเพราะความยึดติดถ้อยมั่นในสิ่งใด

ค) ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส สดชื่น เบิกบานใจตลอดเวลา

ง) เป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาซึ่งมองที่เหตุปัจจัย^{๕๒}

คือการสามารถดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์โดยเด็ดขาด ไม่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของความชั่วทางจิตใจ และความทุกข์ร้อนกลัดกลุ้มอีกต่อไป^{๕๓} ดังนั้นธรรมที่จะเป็นทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ได้ มีทางสายเดียว ซึ่งเป็นทางสายเอกอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อธรรมสำหรับบรรพชิตเป็นลำดับไป

จุดมุ่งหมายของธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

จุดมุ่งหมายสูงสุดสำหรับธรรมของผู้ครองเอง ก็ไม่ต่างอะไรจากจุดมุ่งหมายของธรรมบรรพชิต คือ มีจุดมุ่งหมายสูงสุดอย่างเดียวกัน กล่าวคือ การหลุดพ้นจากทุกข์โดยประการทั้งปวง หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องร้อยรัดยึดเหนี่ยว ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง สดชื่น เบิกบาน สงบเย็น

เกณฑ์ตัดสินธรรมสำหรับผู้ครองเรือน

๑. เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ไม่แปรปรวน ไม่เป็นไปเพื่อถูกครอบงำ และความแปรปรวน

๒. เป็นไปเพื่อความอิสระ ไม่เป็นไปเพื่อความบีบคั้นจิตใจ และยึดมั่นสิ่งใด ๆ

๓. เป็นไปเพื่อปลอดโปร่ง ผ่องใส สดชื่น เบิกบานใจ สงบเย็นตลอดเวลา ไม่เป็นไปเพื่อความอึดอัด คับแคบ ร้อนรน กระวนกระวาย

^{๕๒} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๙/๔๖๕. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ๒๕๕๐), หน้า ๓๐.

^{๕๓} สุชีพรุ. ญาณภาพ, **ลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, หน้า ๒๑๑.

๔. เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงตามเหตุตามปัจจัยที่ปรุงแต่งซึ่งกันและกัน

ศีลสำหรับบรรพชิต

ศีลชั้นสูงสำหรับบรรพชิต ปาฏิสุทธิตีล ๔ เพื่อให้เห็นลำดับแห่งการรักษาศีลแต่ละชั้นว่า มีความละเอียดอ่อน และลึกซึ้ง ประณีต แตกต่างกันอย่างออกไป ของผู้มุ่งบำเพ็ญประโยชน์สูงสุด หรือประโยชน์อย่างยิ่ง กล่าวคือ พระนิพพาน เป็นเป้าหมายสูงสุดในชีวิต

จุดมุ่งหมายของศีลสำหรับบรรพชิต

ศีลที่บุคคลประพฤติเป็นไปด้วยอธิบาธรรมทั้งหลายชั้นประณีต ชื่อว่า ปณิตีล ศีลที่บุคคลสมาทานเพราะอาศัยอริยภาพว่า ศีลนี้เป็นสิ่งที่ควรทำ ชื่อว่า ปณิตีล^{๕๔} โลกุตตรศีล จัดเป็น ปณิตีล อีกอย่างหนึ่ง ศีลบารมีที่ประพฤติเพื่อต้องการความหลุดพ้นแห่งสรรพสัตว์ เป็นปณิตีล^{๕๕} จากข้อความดังกล่าว ทำให้มองเห็นจุดมุ่งหมายของศีลธรรมชั้นสูงว่า ทรงมุ่งหมายให้ผู้ประพฤติปฏิบัติได้ดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งประเสริฐ เป็นแดนเกษมจากโยคะ หมดความอาลัย เป็นไปเพื่อคลายความกำหนัด เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ เป็นไปเพื่อ มรรค ผล นิพพาน

เกณฑ์ตัดสินศีลสำหรับบรรพชิต

สำหรับเกณฑ์ในการตัดสินสิ่งที่เป็นศีลสำหรับบรรพชิต จะกล่าวรวมกันกับเกณฑ์ในการตัดสินธรรมสำหรับบรรพชิต ในหัวข้อถัดไป

ธรรมสำหรับบรรพชิต

คุณธรรมสำหรับบรรพชิต หรือนักบวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีคำเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป เช่น บรรพชิตบ้าง ภิกษุบ้าง สมณะบ้าง คุณธรรมของผู้เป็นภิกษุนั้น มี ๑๐ ประการ คือ

๑. ไม่อาศัยศิลปะเลี้ยงชีพ
๒. เป็นอยู่เรียบง่าย
๓. มุ่งบำเพ็ญประโยชน์
๔. สำรวมอินทรีย์
๕. หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง
๖. ไม่เล่นไปตามตัณหา
๗. ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าของเรา
๘. ไม่มีความหวังอะไร

^{๕๔} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค. สมเด็จพระพุทธปาสาจารย์, (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด ๒๕๔๗), หน้า ๒๐-๒๑.

^{๕๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๒๘.

๙. ละความถือตัวได้

๑๐. เทียวไปแต่ผู้เดียว

คุณธรรมสำหรับบรรพชิต หรือคุณธรรมที่ทำให้เป็นสมณะอีกนัยหนึ่ง มี ๒๐ ประการด้วยกัน คือ^{๕๖}

๑. เป็นผู้มีความยินดีในธรรมอย่างประเสริฐ

๒. ความเป็นผู้มีระเบียบวินัยที่เลิศ

๓. เป็นผู้มีการประพฤติปฏิบัติ

๔. เป็นผู้ที่มีธรรมเป็นเครื่องอยู่ประจำใจ

๕. เป็นผู้มีการควบคุมอินทรีย์

๖. เป็นผู้มีการสำรวมระวัง

๗. เป็นผู้มีความอดทน

๘. เป็นผู้มีความสงบเสงี่ยม

๙. เป็นผู้มีความประพฤติมุ่งอยู่ผู้เดียว

๑๐. เป็นผู้มีความยินดีอยู่ผู้เดียว

๑๑. เป็นผู้มีความหลักแน่น

๑๒. เป็นผู้มีหิริโอตตปปะ

๑๓. เป็นผู้มีความเพียร

๑๔. เป็นผู้มีความไม่ประมาท

๑๕. เป็นผู้สมาทานธรรมฝ่ายขาว

๑๖. เป็นผู้มีการเล่าเรียนพระพุทธรพจน์

๑๗. เป็นผู้มีการสอบถามพระพุทธรพจน์

๑๘. เป็นผู้มีความยินดีในศีลเป็นต้น

๑๙. เป็นผู้ไม่มีความอาลัย

๒๐. เป็นผู้บำเพ็ญสิกขาบท

ธรรมสำหรับบรรพชิต ก็จะไม่พ้นเรื่องไตรสิกขา แม้ในอริยมรรคมีองค์ ๘ เมื่อย่อลงแล้วก็เหลือ ๓ เช่นกัน ดังนั้นเพื่อบ่งชี้ภาพโดยรวมก่อนผู้เขียนจึงขอนำอริยมรรคมีองค์ ๘ มาเสนอเป็นลำดับไป

๑. สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ

๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ

^{๕๖} มลทินปัญหา หน้า ๑๗๕, อ้างใน คลังธรรม เล่ม ๓, หน้า ๔๕๙.

๓. สัมมาวาจา	การเจรจาชอบ
๔. สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ	การเลี้ยงชีพชอบ
๖. สัมมาวายามะ	ความพยายามชอบ
๗. สัมมาสติ	การระลึกชอบ
๘. สัมมาสมาธิ	การตั้งจิตมั่นชอบ

จัดอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ลงในธรรมชั้น ๓ หรือในสิกขา ๓ หรือไตรสิกขา คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเข้าในศีลชั้น หรือ อธิศีลสิกขา*สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเข้าในสมาธิชั้น หรือ อธิจิตตสิกขาสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเข้าใน ปัญญาชั้น หรือ อธิปัญญาสิกขา^{๕๗}

จุดมุ่งหมายของธรรมสำหรับบรรพชิต

จุดมุ่งหมายธรรมสำหรับบรรพชิต มี ๓ ประการ คือ

๑. ชั้นศีล เป็นอธิศีลสิกขา มุ่งให้ผู้ประพฤติปฏิบัติ เป็นผู้มศีลอันยิ่ง ชั้นอริยกัณฑ์ศีล คือ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท วิญญูชนสรรเสริญ ตัณหาและทิฐฐิครอบงำไม่ได้ เป็นไปเพื่อสมาธิ^{๕๘}

๒. ชั้นสมาธิ เป็นอธิจิตตสิกขา มุ่งให้ผู้ประพฤติปฏิบัติ เป็นผู้มศีลอันยิ่ง หรือสมาธิชั้นสูงสุด

๓. ชั้นปัญญา เป็นอธิปัญญาสิกขา มุ่งให้ผู้ประพฤติปฏิบัติ เป็นผู้มปัญญาอันยิ่ง คือเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งสูงสุด

เกณฑ์ตัดสินธรรมและวินัยสำหรับบรรพชิต

เกณฑ์สำหรับตัดสินว่าสิ่งใดเป็นธรรมสิ่งใดเป็นวินัยนั้น พระพุทธองค์แก่ พระนางปชาบดีโคตรมี ในสมัยที่ประทับ ณ ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ซึ่งมีใจความดังนี้^{๕๙}

๑. เป็นไปเพื่อคลายความกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความกำหนด

๒. เป็นไปเพื่อความพราก ไม่เป็นไปเพื่อความประกอบไว้

^{๕๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๒-๕๐๓.

*อธิศีลสิกขา สิกขาคือศีลอันยิ่ง หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกฝนอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง, อธิจิตตสิกขา สิกขาคือจิตอันยิ่ง หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกฝนอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เช่น สมาธิอย่างสูง, อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกฝนอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง

ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๗.

^{๕๘} สจ.น. (ไทย) ๑๖/๔๑/๘๖.

^{๕๙} อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๕๓/๓๓๙.

๓. เป็นไปเพื่อการไม่สะสม ไม่เป็นไปเพื่อการสะสม
๔. เป็นไปเพื่อความมกน้อย ไม่เป็นไปเพื่อความมกมาก
๕. เป็นไปเพื่อความสันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ
๖. เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีหมู่คณะ
๗. เป็นไปเพื่อปรารภความเพียร ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน
๘. เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก

เกณฑ์สำหรับตัดสินสิ่งที่เป็นธรรมเป็นวินัย นัยที่ ๒ ซึ่งพุทธองค์ตรัสแก่พระอุบาลีเถระ มีข้อความดังนี้^{๖๐}

๑. เป็นไปเพื่อเบื่อหน่ายอย่างที่สุด
๒. เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด
๓. เป็นไปเพื่อความดับ
๔. เป็นไปเพื่อสงบระงับ
๕. เป็นไปเพื่อความรู้อย่างยิ่ง
๖. เป็นไปเพื่อตรัสรู้
๗. เป็นไปเพื่อนิพพาน

๓.๓.๒ หลักกรรม

หลักกรรม คือ การกระทำ หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ตั้งใจหรือจงใจทำ ดัง พระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า เจตนาเป็นกรรม” เช่น การขุดหลุมพรางตักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย จัดเป็นกรรม แต่การขุดบ่อน้ำไว้กิน สัตว์ตกลงไปตาย ไม่จัดเป็นกรรม

กรรม คือ การกระทำที่เป็นเหตุ มี ๓ อย่าง คือ

๑. กายกรรม การกระทำทางกาย (ทำ)
๒. วจีกรรม การกระทำทางวาจา (พูด)
๓. มโนกรรม การกระทำทางจิต (คิด)

การกระทำที่เป็นเหตุ ๓ อย่างนี้ ถ้าเป็นฝ่ายไม่ดี เช่น ทำไม่ดี พูดไม่ดี คิดไม่ดี เพราะเกิดจาก โลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) และ โมหะ (ความหลง) เรียกว่า อกุศลกรรม เป็นธรรมที่ควรละ ถ้าเป็นฝ่ายดี เช่น ทำดี พูดดี คิดดี เพราะเกิดจาก อโลภะ (ความไม่โลภอยากได้) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) และ อโมหะ (ความไม่หลง) เรียกว่า กุศลกรรม เป็นธรรมที่ควรเจริญ

^{๖๐} อ.สุตตก. (ไทย) ๒๓/๘๓/๑๗๙.

๓.๓.๒.๑ จริยศาสตร์ (Ethics) เป็นสาขาหนึ่งของคุณวิทยา (Axiology) หรือทฤษฎีคุณค่า (Theory of values) คุณวิทยายังมีอีก ๒ สาขาย่อย คือ ตรรกศาสตร์ (Logic) และสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) ศาสตร์ทั้ง ๒ เป็นศาสตร์แห่งการแสวงหาคูณค่าอันเป็นคุณค่าพื้นฐานของมนุษย์ ๓ ประการ คือ ความดี (Good), ความจริง (Truth) และความงาม (Beauty)

ส่วนคำว่า "จริยธรรม" หมายถึง แนวทางในการประพฤติตนที่พึงเหมาะสม เพื่อให้ในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ที่สอดคล้องกับพระพุทธศาสนา ดังคำว่า "ธมฺมสฺส จริยา ธมฺมา วา อนเปตา จริยา ธมฺมจริยา" แปลว่า "ความประพฤติที่เหมาะสม หรือความประพฤติที่ไม่ปราศจากธรรม เรียกว่า ธรรมจริยาหรือการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ หมายถึง มรรคมรรค ๘ หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา"^{๖๑}

๓.๓.๒.๒. ลักษณะจริยศาสตร์แนวพุทธ คือ ขอบเขตและเนื้อหาของพระพุทธจริยธรรม แบ่งได้ออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นอภิปรัชญากล่าวถึง ความจริงของจักรวาลของโลกและสรรพสิ่ง และมนุษย์ แล้วพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประเภทจิตนิยม (Idealism) มนุษย์มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๒ ส่วน คือ กาย กับจิต และจิตเป็นเรื่องสำคัญกว่ากาย

ดังนั้นพุทธจริยธรรมจึงเป็นหลักในการดำเนินชีวิตที่ดี ประเสริฐ อันเป็นวิธีการ หรือเครื่องมือในการสู่จุดมุ่งหมายอันเป็นประโยชน์สูงสุด เป็นอุดมคติของชีวิต ครอบคลุมถึงเกณฑ์ตัดสิน การกระทำใดดีหรือไม่ดี ควรหรือไม่ควร ดังนั้นพุทธจริยธรรมจึงมีลักษณะที่แตกต่างจากทฤษฎีของปรัชญาในแต่ละสำนัก คือพุทธจริยธรรมไม่ได้เกิดจากโต้แย้งทางความคิด (Argument) เป็นการนิยาม ความหมาย การคาดคะเน หรือการพิจารณาเทียบเคียงเหมือนปรัชญาสำนักอื่นๆ แต่พุทธจริยธรรมมีธรรมชาติของความเป็นจริง เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติแล้วสามารถเห็นได้ด้วยตัวของตนเอง (สนธิภูจโก) ไม่จำกัดเวลา (อกาลโก) เป็นผลการตรัสรู้ธรรมของพระพุทธเจ้าเรียกว่า "อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ" ซึ่งแยกได้เป็น ๒ ส่วนคือ ส่วนที่เป็นสัจธรรมและส่วนที่เป็นศีลธรรม^{๖๒}

๓.๓.๒.๓ พื้นฐานของพุทธจริยศาสตร์ คือ จริยศาสตร์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับญาณวิทยา คือ ความสมบูรณ์ทางจริยะและความรู้มีความจำเป็นต่อกันและกัน ในอัครคัมภีร์สูตร แสดงไว้ว่า ในหมู่เทวดาและมนุษย์ พร้อมด้วยความรู้ (วิชา) และความประพฤติ (จรณะ) เป็นผู้ประเสริฐสุด (วิชาจรณสมปนโน โส เสฏโฐ เทวมนุสฺเส) ดังนั้น ความสมบูรณ์ทางจริยะกับความรู้จึงเป็นสองด้านของความสมบูรณ์แยกออกจากกันไม่ได้

^{๖๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด ๒๕๔๖), หน้า ๓๒.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒.

ดังนั้นจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนายังสัมพันธ์กับปรัชญาสังคม (Social Philosophy) ด้วย คือ การพยายามตอบปัญหาที่ว่าเราควรทำอะไรและปัญหานี้เป็นทั้งเรื่องส่วนบุคคลและเรื่องของสังคมและเป้าหมายของชีวิตควรจะเป็นอย่างไร และปัญหาที่ว่าเพื่อแก้ไขตนเองให้ดีขึ้น เพื่อการรู้แจ้งตนเองและเพื่อบรรลุถึงความดีสูงสุด เราควรจะต้องปฏิบัติอย่างไร เป็นปัญหาส่วนบุคคล แต่ก็มีปัญหาเกี่ยวกับสังคมด้วย แต่ปัญหาทั้งสองนี้ คือปัญหาส่วนบุคคลกับส่วนสังคมก็เกี่ยวข้องกัน

๓.๓.๒.๔. เกณฑ์ตัดสินจริยศาสตร์แนวพุทธการศึกษาปัญหาเกณฑ์ตัดสินพุทธจริยธรรม คือ ปัญหาที่ว่า การกระทำที่มีคุณค่าทางจริยะคือ การกระทำที่เรียกว่า ดี ถูก ผิด หรือควร ไม่ควร เป็นอย่างไร และมีอะไรเป็นเกณฑ์ในการตัดสินในการกระทำนั้นว่า ดี ถูก ผิด หรือควร ไม่ควร

หลักจริยธรรมในระบบพุทธจริยศาสตร์ มี ๒ อย่าง คือ สัจธรรม และศีลธรรม สัจธรรมเอา ติมสัจจะ คือ เป็นความจริงสูงสุดอันเป็นฐานรองรับหลักศีลธรรม และหลักจริยธรรม หรือการกระทำอันมีค่าทางพุทธจริยศาสตร์ที่ดำเนินไปถึงเพื่อเข้าถึงเป้าหมายอันเป็นอันติมสัจจะเป็นสิ่งที่มีอยู่เอง และมีอยู่อย่างเที่ยงแท้ และถ้ามนุษย์ไม่มีเป้าหมายในการกระทำ แล้วการกระทำใดถูก หรือผิด เพราะฉะนั้น เกณฑ์ในการตัดสินคุณค่าจริยะว่า สิ่งนี้ถูก ผิด ควร ไม่ควร จึงต้องอาศัยเป้าหมายเป็น แนว ในขั้นนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ปัญหา มาตรการวัดและตัดสินคุณค่าทางจริยะในทางพุทธจริยศาสตร์คืออะไร และมีอะไรบ้าง และปัญหาที่จะต้องศึกษาต่อไปมีอะไรบ้าง

คุณค่าทางจริยธรรมของพุทธจริยศาสตร์ตามศีล ๕ และธรรม ๕ ตามลำดับ ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึง ข้อ ๕ คือ

คุณค่าทางจริยธรรมหรืออานิสงส์ของการเว้นจากการฆ่าสัตว์ คือ

- (๑) มีอวัยวะไม่พิการ
- (๒) สูงใหญ่สมส่วน
- (๓) ปราดเปรียว
- (๔) วางเท้าอย่างมั่นใจ
- (๕) มีเสน่ห์
- (๖) สะอาด
- (๗) กล้าหาญ
- (๘) แข็งแรง
- (๙) พุดจากสละสลวย
- (๑๐) เป็นที่รักของชาวโลก
- (๑๑) สุภาพอ่อนโยน
- (๑๒) มีบิรวารจงรักภักดี
- (๑๓) ไม่สะดุ้งกลัว

(๑๕) ศัตรูกำจัดมิได้

(๑๖) ไม่ถูกฆ่าตาย

(๑๗) มีบริวารมาก

(๑๘) มีรูปงาม

(๑๙) มีทรวดทรงดี

(๒๐) เจ็บป่วยน้อย

(๒๑) ไม่เศร้าโศก

(๒๒) ไม่พรากจากสิ่งที่รัก

(๒๓) มีอายุยืน^{๖๓}

คุณค่าทางจริยธรรมหรืออานิสงส์ของการเว้นจากอกุศลนาทาน คือ

(๑) มีทรัพย์มาก

(๒) มีข้าวปลาอาหารพอเพียง

(๓) มีโภคทรัพย์นับอนันต์

(๔) โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้ก็ได้

(๕) โภคทรัพย์ที่ได้แล้วก็ยังยืน

(๖) ได้สิ่งที่ปรารถนารวดเร็ว

(๗) สมบัติไม่ถูกแบ่งด้วยราชภัยเป็นต้น

(๘) หาสมบัติได้โดยไม่ถูกแบ่ง

(๙) มีโอกาสได้โลกุตระทรัพย์

(๑๐) ไม่รู้ไม่ได้ถึงความไม่มี

(๑๑) อยู่เป็นสุขทุกแห่ง^{๖๔}

คุณค่าทางจริยธรรมหรืออานิสงส์ของการเว้นจากอพรหมจรรย์ คือ

(๑) ปราศจากศัตรู

(๒) เป็นที่รักของคนทั่วไป

(๓) หาเครื่องอำนวยความสะดวกได้ง่าย

(๔) กลับเป็นสุข

(๕) ตื่นเป็นสุข

(๖) พ้นภัยในอบาย

^{๖๓} ชุ.ช.อ. (ไทย) ๒๕/๓/๔๖๖.

^{๖๔} ชุ.ช.อ. (ไทย) ๒๕/๓/๓๗๕.

- (๗) ไม่เกิดเป็นหญิงหรือกะเทย
 - (๘) ไม่โกรธง่าย
 - (๙) มีความตั้งใจทำงาน
 - (๑๐) ทำงานประจักษ์เปิดเผย
 - (๑๑) สง่าผ่าเผย (ไม่คอตก)
 - (๑๒) ไม่หน้าคร่ำ
 - (๑๓) มีเพื่อนสนิททั้งหญิงและชาย
 - (๑๔) มีร่างกายสมส่วน
 - (๑๕) มีบุคลิกดี
 - (๑๖) ไม่มีใครระแวง
 - (๑๗) ทำแต่งงานเบา
 - (๑๘) อยู่ที่ไหนก็เป็นสุข
 - (๑๙) ไม่มีภัยจากใคร ๆ
 - (๒๐) ไม่พลัดพรากจากของที่รัก^{๖๕}
- คุณค่าทางจริยธรรมหรืออานิสงส์แห่งมุสาวาท คือ
- (๑) มีอินทรีย์ผ่องใส
 - (๒) มีวาจาไพเราะสละสลวย
 - (๓) มีโรพอันเสมอชนิดบริสุทธิ์
 - (๔) ไม่อ้วนเกินไป
 - (๕) ไม่ผอมเกินไป
 - (๖) ไม่ต่ำเกินไป
 - (๗) ไม่สูงเกินไป
 - (๘) มีสัมผัสอันสบาย
 - (๙) มีปากหอมเหมือนดอกบัว
 - (๑๐) มีบริวารชนล้วนแต่เชื่อฟัง
 - (๑๑) มีถ้อยคำที่น่าเชื่อถือ
 - (๑๒) มีลิ้นบางแดงอ่อน
 - (๑๓) มีใจไม่ฟุ้งซ่าน

^{๖๕} ชุ.ช.อ. (ไทย) ๒๕/๓/๔๖๐.

(๑๔) ไม่ติดอ่าง (ไม่เป็นไข้)^{๖๖}

คุณค่าทางจริยธรรมหรืออานิสงส์ของการเว้นจากการดื่มสุราเมรัย คือ

(๑) รู้สิ่งที่ควรทำทุกเวลา

(๒) มีสติตั้งมั่นทุกเมื่อ

(๓) ไม่เป็นบ้า

(๔) รู้ตัวเสมอ

(๕) ปราศจากโทษ

(๖) ไม่เซอะ

(๗) ไม่เป็นไข้

(๘) ไม่มัวเมา

(๙) ไม่ประมาท

(๑๐) ไม่หลงใหล

(๑๑) ไม่หวาดสะดุ้ง

(๑๒) ไม่หุนหันพลันแล่น

(๑๓) ไม่มีใครริษยา

(๑๔) มีความขวนขวายน้อย

(๑๕) มีแต่ความสุข

(๑๖) มีแต่คนนับถือยำเกรง

(๑๗) พูดแต่คำสัตย์

(๑๘) ไม่พูดส่อเสียด

(๑๙) ไม่พูดคำหยาบ

((๒๐) ไม่พูดเพ้อเจ้อ

(๒๑) ไม่เกียจคร้านทุกวันคืน

(๒๒) มีความกตัญญูรู้คุณท่าน

(๒๓) รู้ตอบแทนผู้มีคุณ

(๒๔) ไม่มีความตระหนี่

(๒๕) รู้จักเฉลี่ยแจกจ่าย

(๒๖) มีศีล

(๒๗) มีความซื่อตรง

^{๖๖} พุ.พ.อ. (ไทย) ๒๕/๗/๔๐๕.

- (๒๘) ไม่มักโกรธ
- (๒๙) มีใจละอายบาปชั่ว
- (๓๐) มีใจกลัวผลของบาปชั่ว
- (๓๑) มีความเห็นถูกทาง
- (๓๒) มีปัญญามาก
- (๓๓) เป็นปราชญ์
- (๓๔) เป็นบัณฑิต
- (๓๕) รู้จักประโยชน์และมีใช้ประโยชน์^{๖๗}

คุณค่าทางจริยธรรมของพุทธจริยศาสตร์สรุป คือ เป็นการแยกระดับ ๓ ระดับตามที่ได้ตั้งหัวข้อเอาไว้ เพื่อช่วยต่อการจำแนกลำดับขั้นตอน

๓.๓.๒.๕ ความดีและความชั่วความดี ตรงกับศัพท์ภาษาบาลีว่า บุญและกุศล ส่วนความชั่วตรงกับภาษาบาลีว่า บาปและอกุศล ในทางธรรม กุศลมีความหมาย ๔ ประการ คือ

๑. อาริยะะ ความไม่มีโรค หมายถึง จิตที่มีสุขภาพดี ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย ใช้งานได้ดี

๒. อนุวัชชะ ไม่มีโทษ หรือไร้ตำหนิ หมายถึงไม่มัวหมอง ไม่ชุ่นมัว สะอาด

๓. โภคัลลัมภูต เกิดจากปัญญา หรือเกิดจากความฉลาด หมายถึง ภาวะที่จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญา มองเห็นหรือรู้เท่าทันความเป็นจริง

๔. สุขวิบาก มีสุขเป็นผล หมายถึง เป็นสภาพที่ทำให้มีความสุข

ส่วนอกุศลมีความหมายตรงกันข้าม คือ เป็นสภาพจิตที่มีโรค มีโทษ เกิดจากอวิชชา และมีทุกข์เป็นผล

ตามหลักพระพุทธศาสนากล่าวการกระทำของมนุษย์ไว้ ๓ ทาง คือ ทางกาย เรียกว่า กายกรรม ทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม และทางใจ เรียกว่า มโนกรรม การกระทำจะดีหรือชั่วอยู่ที่ ๓ ทาง การกระทำนั้นเป็นฝ่ายดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ เรียกว่า กายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริต กรรมฝ่ายดี เรียกว่า กุศลกรรม แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าเป็นการกระทำในฝ่ายชั่วทางทวารทั้ง ๓ เรียกว่า กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กรรมฝ่ายชั่วทั้ง ๓ เรียกว่า อกุศลกรรม ส่วนปัญหาที่ว่า การกระทำของมนุษย์ จะดีหรือชั่ว ใช้อะไรเป็นเกณฑ์วัด จะต้องเป็นปัญหาที่จะต้องพิจารณาศึกษากันไป

^{๖๗} ชุ.ช.อ. (ไทย) ๒๖/๒/๔๙๗.

หลักตามแนวพุทธจริยศาสตร์ให้ถือเจตนาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินว่า การกระทำใด ดี หรือ ชั่ว ถูก หรือผิด เพราะการกระทำทั้งหมดของมนุษย์มีเจตนาเป็นตัวคอยบ่งชี้ ฉะนั้นเจตนาจึงเป็นตัวแท้ของกรรม"บุคคลคิดแล้วจึงกระทำ กรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ"^{๖๘}

พระพุทธศาสนาเชื่อว่า มนุษย์มีเจตจำนงเสรีในการกระทำ ซึ่งเป็นเจตจำนงเสรีที่ความสัมพันธ์กันในเหตุผลเชิงจริยธรรม เพราะถ้ามนุษย์ไม่มีเจตจำนงเสรีในการกระทำ ก็จะต้องไม่มีความชั่ว ถูก ผิด ควร หรือไม่ควร การกระทำก็เป็นแต่สักว่า ทำแล้ว กำลังทำหรือทำอยู่ แต่มนุษย์มีเจตจำนงเสรีในการกระทำ และการกระทำทุกอย่างย่อมประกอบด้วยความตั้งใจหรือเจตนาเสมอ ฉะนั้นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความจงใจนี้เอง พระพุทธศาสนาจึงกล่าวว่า ถ้าประกอบด้วยกุศล ก็จัดเป็นกุศลกรรม ถ้าประกอบด้วยอกุศล จัดว่าเป็นอกุศลกรรม

๓.๓.๒.๖ อุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ในทางจริยศาสตร์ ปัญหาที่สำคัญที่สุดคือ อุดมคติสูงสุด (Summum Bonum) ของชีวิตมนุษย์คืออะไร พระพุทธศาสนาถือว่า นิพพาน มีลักษณะเป็นความสุขอันยอดเยี่ยม (บรมสุข) ความรู้แจ้ง (สัมโพธิ) และความหลุดพ้น (วิมุตติ) เป็นอุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ นิพพานมี ๒ อย่างอธิบายได้ดังนี้

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ เรียกอีกชื่อเรียกว่า กิเลสปรินิพพาน
๒. อนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ เรียกอีกชื่อเรียกว่า ขันธ์ปรินิพพาน นิพพานมี ๒ เช่นกัน คืออธิบายได้ดังนี้

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานของพระเสขะ คือพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานของพระอเสขะ คือพระอรหันต์

โดยมีบางท่านดำหนิว่า การแสวงหานิพพานเป็นลักษณะของการหลบหนี (Escapism) แต่การดำหนินั้นขาดเหตุผลเพราะว่าผู้ที่ได้บรรลุนิพพานนั้นเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจดีในเรื่องธรรมชาติของโลกและธรรมชาติของตนเองผู้บรรลุนิพพานแล้วไม่ติดอยู่ในโลกียสุขอีกต่อไปเพราะว่าท่านได้ประเมิณดูถึงคุณค่าและขอบเขตของโลกียสุขเหล่านั้นแล้วคนที่เรียกได้ว่าเป็นพวกหลบหนีความจริง (Escapist) คือพวกที่ไม่กล้าเผชิญกับความเป็นจริงทุกอย่าง ก็พยายามทำลายความกลัวความทุกข์ใจและความเศร้าโศกของตนโดยการปล่อยตัวให้มัวเมาหมกมุ่นอยู่ในตัณหาแล้วคนพวกนี้จะถูกเหตุการณ์ต่างๆ ทำให้ลุ่มอกกลุ้มใจได้โดยง่ายและก็มีมักจะเป็นโรคประสาทไม่แบบใดก็แบบหนึ่งส่วนผู้ที่จิตใจเข้าถึงนิพพานหรือแม้ใกล้ๆ นิพพานจะไม่สะทกสะท้านหวั่นไหวต่อปัญหาของโลก ไม่เศร้าโศก มีแต่ความเกษมสำราญ

^{๖๘} อ.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๓๖๕.

ดังนั้นการปฏิบัติให้บรรลุถึงนิพพาน คือ มรรคมรรค ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ, สัมมาสังกัปปะ, สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ, สัมมาวายามะ, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ

สรุป พุทธจริยศาสตร์ คือ การอยู่และการกระทำทางกาย วาจา และใจ เป็นพื้นฐานให้เกิดคุณธรรมขั้นสูงๆ เพราะจริยศาสตร์เป็นเรื่องที่ว่าด้วยคุณค่าของการกระทำที่มีค่าในระดับโลกียธรรมเท่านั้น ไม่ใช่อยู่ในขั้นปรมาตมหรือโลกุตระธรรม

๑. ระดับโลกียธรรม คือ เป้าหมายของชีวิตมนุษย์ในสถานะที่สืบเนื่องอยู่ในโลกแห่งปรากฏการณ์ สามารถรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส เป้าหมายของชีวิตในระดับนี้จึงสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา และเป้าหมายในระดับนี้วัดจากอุปธรรมอันปรากฏให้เห็นเท่านั้น แต่ไม่ได้หมายความว่าอุดมคติของชีวิตในระดับนี้จะเป็นสิ่งเลวร้าย และทางตรงกันข้ามหากสร้างและดำเนินชีวิตตามด้วยอุดมคติที่วางไว้ได้อย่างถูกต้องตามกฎศีลธรรมแล้วชีวิตก็จะสมบูรณ์ในระดับหนึ่ง

๒. ระดับโลกุตระธรรม คือ เป้าหมายของมนุษย์อันอยู่ในสถานะที่พ้นจากโลก เป้าหมายในระดับนี้ไม่ได้สามารถวัดได้ด้วยวัตถุและสิ่งของ หรือประสาทสัมผัสทั้ง ๕ เพราะเป็นขั้นที่หลุดพ้นจากอำนาจกิเลสทั้งปวง เป็นเป้าหมายในระดับปรมาตม เป็นความสุขที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามสถานะอื่นใด อันได้แก่ พระนิพพาน

๓.๓.๓ หลักเหตุผล

เกณฑ์ตัดสินคุณค่าทางพุทธจริยศาสตร์มีพื้นฐานมาจากหลักสัจธรรมและศีลธรรม สัจธรรมคือส่วนที่เป็นความจริงโดยธรรมชาติที่พระองค์ได้แสดงโดยหลักแห่งไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแสดงถึงความเป็นธรรมฐิติ ธรรมชาต และธรรมนิยามโดยความเป็นอยู่เองตามธรรมชาติ ส่วนศีลธรรมมีรากฐานอยู่บนสัจธรรม เป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา คือ การเข้าถึงพระนิพพาน โดยมีเกณฑ์หลักในการตัดสินการกระทำ คือ ความเป็นกุศลและอกุศล และเกณฑ์รองคือมโนธรรมความรู้สึกผิดชอบชั่วดีต่อสังคม

ปัญหาหลักที่พุทธจริยศาสตร์กล่าวถึง คือ การกระทำที่มีค่าทางจริยะที่กล่าวว่าดี ถูก หรือควรนั้นเป็นอย่างไร ใช้เกณฑ์อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินว่า การกระทำเช่นนี้ถูกและการกระทำเช่นนั้นผิดหรือ คือ การศึกษาปทัฏฐานหรือมาตรการทางจริยะในการตัดสินการกระทำที่ถูก ผิด ดีหรือชั่วของมนุษย์นั่นเอง

เพราะจริยศาสตร์ คือ ศาสตร์ที่ว่าด้วยอุดมคติชีวิตหรือความดีอันสูงสุด (Supreme good) เพื่อขึ้นให้ถึงความดีอันสูงสุด จะต้องปฏิบัติ (Path ; Way ; Method) คือเป็นการสร้างเหตุเพื่อบรรลุผล ถ้าต้องการผลอันสูงสุดก็ต้องสร้างเหตุให้สมควรกับพุทธศาสนาเป็นกัมมวาตะ กิริยาวาตะ คือกล่าวการกระทำและความเพียรว่าเป็นเบื้องต้นแห่งความสำเร็จ ไม่ประสงค์ให้ใครได้ดีหรือประสบ

ความสำเร็จลอยๆ หรือด้วยการอ้อนวอน แต่ให้สำเร็จด้วยการกระทำเอง พระพุทธศาสนาจึงได้รับยกย่องจากนักปราชญ์ชาวต่างประเทศบางคนว่าเป็น A Self-do-it Religion คือ ศาสนาที่ต้องทำเอง^{๖๙}

หลักพุทธจริยศาสตร์มี ๒ อย่าง คือ สัจธรรมและศีลธรรม สัจธรรมเป็นส่วนที่แสดงให้เห็นว่าสรรพสิ่งเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท และธรรมนิยาม สิ่งนี้เกิดขึ้น และสูญสลายไปตามกฎไตรลักษณ์ธรรมชาตินั้นก็มีอยู่อย่างนั้น ดังเหมือนพระพุทธรูปเจ้าตำรัส คือ ตถาคตจะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ธาตุนั้น คือธรรมฐิติ (ความตั้งอยู่ตามธรรมดา) ธรรมนิยาม (ความเป็นไปตามธรรมดา) อิทัปปัจจยตา (ความที่สิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้) ก็คงมีอยู่อย่างนั้น ตถาคตครั้นรู้ธาตุนั้นแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย และกล่าวว่า เธอทั้งหลายจงดูเถิด เพราะอริยชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี...ภิกษุทั้งหลาย ตถตา (ภาวะที่เป็นอย่างนั้น) อวิตถตา (ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้) อนัญญตถตา (ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น) อิทัปปัจจยตา นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท

หลักสัจธรรมเป็นฐานรองรับหลักศีลธรรมในพระพุทธศาสนาและการที่พระพุทธองค์ไม่ทรงสอนสัจธรรมโดยตรงแก่ผู้ฟัง (ในบางครั้ง) เพราะสัจธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้นมีเนื้อหาละเอียดลึกซึ้ง ยากแก่การทำความเข้าใจของปุถุชน และเพื่อให้สัจธรรมนั้นมีคุณค่าต่อมนุษย์ พระองค์จึงสอนศีลธรรมหรือจริยธรรมปูพื้นฐานจิต และพระองค์จึงทรงแสดงสัจธรรมภายหลังรวมถึงกล่าวเรื่องศีลที่เศร้าหมองด้วยโทษมีการยกตนข่มผู้อื่นว่า "เราเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลส่วนภิกษุอื่นเหล่านี้เป็นผู้ทุศีลมีธรรมลามก" ดังนี้เป็นต้นเป็นหินศีล (ศีลอย่างต่ำ ชั่วเลว หรืออย่างหยาบ) ศีลที่ประเสริฐเพื่อต้องการภพและโคตะด้วยอำนาจตัณหา เป็นหินศีล^{๗๐}

ศีลธรรมกล่าวถึงการกระทำทางไตรทวารที่มีค่าทางจริยะตามหลักพุทธจริยศาสตร์ว่าต้องดำเนินไปเพื่อการเข้าถึงเป้าหมายอันเป็นสัจธรรม เป้าหมายในการกระทำ การกระทำต่างๆ ของมนุษย์ก็ไม่อาจจะบอกได้ว่าการกระทำนี้ถูกหรือผิดได้ เป็นแต่สักว่าทำแล้ว กำลังทำ หรือทำอยู่ หากมูลเหตุจูงใจเบื้องต้นและเป้าหมายอันเป็นที่สุด แต่เมื่อบุคคลเชื่อว่า สิ่งนี้เป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับชีวิต เช่น เห็นว่าความสุขเป็นสิ่งที่ดีที่สุด การกระทำต่างๆ ซึ่งกล่าวว่าดี ถูก และควร ย่อมนำไปสู่ความสุขอันเป็นเป้าหมายนั้น

เกณฑ์ตัดสินคุณค่าทางจริยะที่จะตัดสินว่าสิ่งนี้ถูก ผิด ควร ไม่ควร ต้องอาศัยเป้าหมายเป็นแนว เปรียบเหมือนไม้บรรทัดซึ่งมีปลายข้างหนึ่งเป็นเป้าหมายของการวัด และมาตราวัดบนไม้

^{๖๙} วคิน อินทสระ, **พุทธจริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมธิตราย, ๒๕๔๙), หน้า ๓๔-๓๕.

^{๗๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๒๘.

บรรทัดเป็นเครื่องวัดว่าการกระทำนั้นนำไปสู่เป้าหมาย แต่ปัญหาอยู่ที่ว่ามาตรการวัดและตัดสินคุณค่าทางจริยะในพุทธจริยศาสตร์คืออะไร และมีอะไรบ้าง นี่คือนิยามที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

พุทธจริยศาสตร์ หมายถึง ศาสตร์, วิชาที่ว่าด้วยความประพฤติ การปฏิบัติ หลักเกณฑ์ในการดำเนินชีวิต ของท่านผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

มาตรการทางจริยธรรมที่จะตัดสิน การกระทำใดเป็นกุศลกรรมและเป็นอกุศลกรรม คือ สิ่งที่เป็นมาตรการทางจริยธรรมที่จะตัดสินความเป็นกุศลกรรม คือ กุศลมูล ๓ ได้แก่ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง และเป็นมาตรการทางจริยธรรมที่จะตัดสินความเป็นอกุศลกรรม คือ อกุศลมูล ๓ ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง^{๗๑} นักวิชาการกล่าวว่า ศาสนาพุทธเป็นสัมบูรณ์นิยมใน กุศลมูล ๓ กับอกุศลมูล ๓ เป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำและเกณฑ์นี้เป็นสิ่งตายตัวแน่นอน^{๗๒} พระพุทธศาสนาสอนว่าการกระทำที่ถูกต้องและที่ผิดนั้นจะต้องเป็นการกระทำที่เป็นไปอย่างเสรี แต่เป็นเสรีภาพที่สัมพันธ์กับกฎของเหตุและผล และที่สำคัญคือ ความตั้งใจหรือเจตนาอันแรงกล้าของบุคคลที่มีต่อการกระทำต่อสิ่งนั้นๆ

พระพุทธศาสนาเชื่อว่า การที่มนุษย์มีเจตจำนงเสรีในการทำกรรมเป็นเจตจำนงเสรีที่สัมพันธ์กับเหตุผล กล่าวคือ ความเป็นเหตุเป็นผลกันทางศีลธรรม หากบุคคลไม่มีเจตจำนงเสรีในการทำกรรม กรรมนั้นย่อมไม่เป็นอันทำกรรม และไม่อาจกล่าวได้ว่าถูกหรือผิด เป็นการกระทำทางกายทางวาจาและทางใจเท่านั้น ความดี ชั่ว ถูก หรือผิด ดังนั้นเมื่อบุคคลมีเจตจำนงเสรีในการกระทำ การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมมีความจงใจหรือเจตนาที่เป็นอาร์พกชาติ (คือธาตุแห่งการริเริ่ม) อย่างหนึ่งเสมอ การกระทำที่ประกอบด้วยความจงใจหรือเจตนา พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นกุศลกรรม หรืออกุศลกรรม เจตนาหรือความจงใจในการทำกรรมที่เป็นเจตจำนงเสรีนี้เป็นผู้กระทำให้การกระทำที่ถูกต่างจากการกระทำที่ผิด และเป็นมาตรการตัดสินการกระทำที่มีค่าทางจริยธรรม

สรุป เจตนาเป็นมาตรการตัดสินการกระทำตามหลักพุทธจริยศาสตร์ แต่เจตนาเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอสำหรับตัดสินการกระทำของมนุษย์ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีเกณฑ์หลักและเกณฑ์รองเพื่อร่วมในการตัดสินอีกด้วย เกณฑ์ตัดสินคุณค่าเชิงจริยธรรมในพระพุทธศาสนามี ๒ ระดับ คือ เกณฑ์หลักและเกณฑ์รอง เกณฑ์หลักสำหรับตัดสินกรรมเป็นกุศลหรืออกุศล โดยใช้เจตนาและสภาวะแห่งธรรมที่ส่งผลต่อจิต และเกณฑ์รองคือ ใช้นโนธรรมของตนเอง โดยการยอมรับของบัณฑิต และพิจารณาลักษณะและผลของการกระทำ คือ

^{๗๑} อ.ต.ก. (ไทย). ๒๐/๑๑๒/๒๕๖-๒๕๗.

^{๗๒} วิทย์ วิศทเวทย์, “บทวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์เถรวาท”, พุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๒, ฉบับที่ ๑, (มกราคม-เมษายน, ๒๕๓๘) : ๕๔.

๑. เกณฑ์หลัก

เกณฑ์หลัก หมายถึง เกณฑ์ที่ตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรือเป็นอกุศล โดยพิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาเกิดจากกุศลมูล เกิดจากอกุศลมูล และพิจารณาตามสภาวะ ทำให้จิตสบาย ไร้โรคภัย ปลอดโปร่ง ผ่องใสสมบูรณ์ หรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรมเจริญงอกงามขึ้น และอกุศลธรรมทั้งหลายลดน้อยลง

ส่วนเกณฑ์หลักฝ่ายอกุศลการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลซึ่งเกิดจากโลภะ โทสะ โมหะ เมื่อการกระทำเกิดจากกิเลสตัวใดตัวหนึ่งส่งผลต่อจิตทำให้จิตขุ่นมัวเศร้าหมอง เมื่อจิตขุ่นมัวเศร้าหมองก็ปิดกั้นแสงสว่างแห่งปัญญา เป็นคนเห็นผิด ไม่มีโยนิโสมนสิการในการกระทำ จึงทำให้บุคคลทำอกุศลกรรมอย่างอื่นได้ ดังพระพุทธพจน์ว่าจิตที่เห็นผิดย่อมทำความชั่วได้มากมาย^{๗๓} และว่าจิตที่บุคคลไม่คุ้มครองรักษาย่อมนำไปสู่ความพินาศใหญ่หลวง จึงตัดสินได้ว่าเมื่อเริ่มต้นด้วยการกระทำที่เป็นอกุศलय่อมนำไปสู่ความเสื่อมแน่นอน

ดังนั้นส่วนเกณฑ์หลักฝ่ายกุศลพิจารณาการกระทำที่เกิดจากกุศลมูลเกิดจากอโลภะ อโทสะ อโมหะ เมื่อการกระทำเกิดจากกุศลมูลของตัวใดตัวหนึ่ง ย่อมส่งผลต่อจิต ทำให้จิตผ่องใส เมื่อจิตผ่องใสก็เปิดโอกาสแห่งการพัฒนาปัญญา มีโยนิโสมนสิการในการกระทำ แล้วทำให้บุคคลทำกุศลกรรมอย่างอื่นได้ ดังที่พระพุทธพจน์ว่าจิตที่เห็นถูกต้องย่อมทำความดีได้มากมาย^{๗๔} แล้วจิตที่บุคคลคุ้มครองรักษาย่อมนำไปสู่ความเจริญใหญ่หลวง จึงตัดสินได้ว่าเมื่อเริ่มต้นด้วยการกระทำที่เป็นกุศलय่อมนำไปสู่ความเจริญแน่นอน

๒. เกณฑ์รอง

เกณฑ์รอง หมายถึง เกณฑ์ที่ตัดสินด้วยการใช้มโนธรรม คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเอง การที่กระทำนั้นตนเองติเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนเองหรือไม่ และพิจารณาความยอมรับของบัณฑิตชน ว่าเป็นสิ่งที่ยอมรับกันหรือไม่ บัณฑิตชื่นชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน (วิธีการในการกระทำ) ส่งผลของการกระทำต่อตนเอง และต่อผู้อื่น เป็นการเบียดเบียนตนและผู้อื่น เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ แก่ตนเอง และผู้อื่นหรือไม่^{๗๕}

เกณฑ์รองนั้นตัดสินโดยถือมโนธรรมสำนึกและความรู้สึกผิดชอบชั่วดี เป็นเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาพร้อมกับเกณฑ์หลักเพื่อให้การตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมเป็นไปด้วยความละเอียด โดยการกระทำที่เป็นอกุศลนั้นเกิดจากการขาดมโนธรรมสำนึก เป็นการเบียดเบียนตนและคนอื่น และเป็นไปเพื่อทุกข์ ย่อมส่งผลให้จิตขุ่นมัวเศร้าหมอง ย่อมนำไปสู่การกระทำที่เป็นอกุศลได้

^{๗๓} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๔.

^{๗๔} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๒/๒๓.

^{๗๕} สรุปลความจาก พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า, ๑๗๙.

ส่วนเกณฑ์รองของฝ่ายกุศลนั้น พิจารณาว่าการกระทำที่เป็นกุศลนั้นเกิดจากการมีโมธรรมสำนึก ทำไปแล้วบัณฑิตสรรเสริญ แล้วเป็นการเกื้อกูลตนและคนอื่น และเป็นไปเพื่อสุข ย่อมส่งผลให้จิตผ่องใส สงบเย็น แล้วนำไปสู่การกระทำที่เป็นกุศลได้มากมาย และความสอดคล้องของเกณฑ์หลักและเกณฑ์รอง คือ การใช้ความเป็นกุศลมูลและอกุศลมูลสภาวะที่ส่งผลต่อจิตใจ เช่น ความปลอดโปร่ง บริสุทธิ์ สงบ ความกระวนกระวาย ความเร่าร้อน เป็นเกณฑ์หลักในการตัดสิน ส่วนเกณฑ์อื่นๆ ที่กล่าวถึงได้แก่ เรื่องที่เกี่ยวกับผลของการกระทำนั้น แม้ศาสนาพุทธจะไม่ถือว่าเป็นหลักในการตัดสินการกระทำ แต่ก็ต้องนำมาพิจารณาด้วย^{๗๖}

เกณฑ์ในการตัดสินค่าทางจริยะของการกระทำนั้น ต้องอาศัยทั้งเกณฑ์หลักและเกณฑ์รอง เกณฑ์หลักคือ การพิจารณาความเป็นกุศลและอกุศลโดยเจตนาและสภาวะที่การกระทำนั้นมีต่อสภาวะแห่งจิตนั้น เป็นเกณฑ์แรกที่จะใช้เป็นเกณฑ์ แต่เนื่องจากในการกระทำของมนุษย์ผู้มีจิตเป็นผู้สั่งการเป็นใหญ่ในการกระทำทั้งหมด และมีผลมากกว่าการกระทำที่เกิดทางกายและทางวาจา ทั้งในการกระทำดีและการกระทำชั่ว^{๗๗} แล้วกระบวนการทำงานของจิตและเจตนาตามหลักจิตนิยมและกรรมนิยามย่อมดำเนินควบคู่พร้อมกันไป โดยการอาศัยกันและกัน แต่แยกกันโดยความเป็นกฎธรรมชาติที่พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า “เรื่องจิตกับเจตจำนงของมนุษย์เป็นกฎธรรมชาติคนละด้านถึงแม้ว่ากฎทั้งสองจะทำงานสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด อุปมาเหมือนกับต้นที่ขั้วเรื้อยนต์ จิตเป็นเหมือนเรื้อพร้อมทั้งเครื่องจักรเครื่องยนต์ทั้งหมด เจตจำนงหรือกรรมเป็นเหมือนกับต้นที่จะชักนำเรื้อไปทำอะไรที่ไหนๆ และอย่างไร”^{๗๘}

เกณฑ์รองใช้เป็นเกณฑ์สำหรับตัดสินการกระทำหรือพฤติกรรมที่มีความซับซ้อนโดยมโนธรรมต่อสังคม ยอมรับของบัณฑิต วิธีการในการกระทำ และผลของการกระทำมีต่อตนเองและสังคม การกระทำหรือพฤติกรรมที่มีความซับซ้อนกัน จะใช้เจตนาเพียงอย่างเดียวตัดสินนั้นเป็นการไม่เพียงพอ และรู้ได้ยากในระดับสังคมที่กล่าวไว้แล้วในตอนที่เกี่ยวข้องกับการแสวงหาเกณฑ์ตัดสิน หรือมาตรการ ทางจริยะของพุทธจริยศาสตร์ เพื่อให้การตัดสินว่าการกระทำ ถูก ผิด ควร ไม่ควรอย่างไร จะต้องอาศัยเกณฑ์รองเป็นมาตรการทางจริยะอีกประการในการตัดสินร่วมด้วย

ฉะนั้นความจำเป็นที่จะต้องใช้เกณฑ์มีถึง ๒ อย่างเป็นเกณฑ์ในการตัดสิน ในระดับเกณฑ์รอง อาจพิจารณาได้จากข้อเท็จจริงในสังคมในปัจจุบันประการหนึ่ง ลำพังการกระทำบางอย่างทางกาย ทางวาจา โดยการกระทำ (วิธีการ) ผลของการกระทำย่อมวินิจฉัยได้ไม่ยากยิ่ง และสิ่งที่แสดง

^{๗๖} วิทย์ วิศทเวทย์, “บทวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์เถรวาท”, **พุทธศาสนศึกษา**, ปีที่ ๒, ฉบับที่ ๑, (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๘) : ๕๔.

^{๗๗} ดูเพิ่มเติมใน อุปาลิขิตสูตร ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗/๓๘-๓๙, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๑๕.

^{๗๘} พระเทพเวที (ประยุทธิ์ ปยุตฺโต), **พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๖.

ออกมาทางกาย ทางวาจา บัณฑิตยอมรับหรือปฏิเสธหรือไม่ เป็นประโยชน์ต่อตนเองหรือสังคม หรือ เบียดเบียนตนและสังคมหรือไม่ และต้องอาศัยเกณฑ์ตัดสินก็ทราบ การกระทำเช่นนี้ ดี ชั่ว ถูก ผิด ควรหรือไม่ควรอย่างไร โดยไม่จำเป็นต้องพิจารณาถึงเจตนาในการกระทำ หมายความว่า การกระทำนั้นบุคคลปราศจากเจตนา เพราะเมื่อไม่ประกอบด้วยเจตนา การกระทำย่อมไม่เป็นอันทำและไม่จัดเป็นกรรม

สรุป พุทธจริยศาสตร์มีพื้นฐานมาจากหลักสัจธรรมและศีลธรรม สัจธรรมคือ ส่วนที่เป็นความจริงโดยธรรมชาติที่พระองค์แสดงไว้โดยหลักแห่งไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท ซึ่งแสดงถึงความเป็นธรรมฐิติ ธรรมชาติ และธรรมนิยามแห่งสรรพสิ่งโดยความเป็นอยู่เองตามธรรมชาติ ส่วนศีลธรรมนั้นมีรากฐานอยู่บนสัจธรรม เป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สูงสุดทางพระพุทธศาสนา คือการเข้าถึงพระนิพพาน โดยมีเกณฑ์หลักในการตัดสินการกระทำความเป็นกุศลและอกุศล และเกณฑ์รองคือมโนธรรมความรู้สึกผิดชอบชั่วดีต่อสังคม

๓.๔ เป้าหมายของพุทธจริยศาสตร์

เป้าหมายหรือความดีสูงสุดทางจริยธรรม คือ เป้าหมายที่ต้องการ เป้าหมายที่ต้องการ ประสงค์ เป้าหมายที่ต้องการประสบ เป้าหมายที่ต้องการได้สัมผัส สำหรับชีวิตเป็นเป้าหมายร่วมของชีวิต เช่น สิ่งที่ต้องการ หรือเป้าหมายของชีวิต คือ ความสุข ความสะดวกสบาย และความปลอดภัย ในชีวิต และเป้าหมายที่ดีที่สุดของชีวิต คือ มีทั้งความสุขกายสุขใจ ทั้งปัญญาความรู้ ล้วนแล้วแต่เป็น สิ่งที่ต้องการทั้งหมด วิมุติ สิ่งที่ต้องการที่สุดให้แก่ชีวิต คือ การหลุดพ้นจากความสมหวัง ความผิดหวัง ความสุข ความทุกข์ จะได้ดำเนินชีวิตอย่างอิสระ ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของใครๆ หรือสิ่งใดๆ ในโลก^{๗๙} ดังนั้นพุทธจริยศาสตร์ถือว่า เป้าหมายหรือความดีสูงสุดทางจริยธรรมนั้น คือ ความสุขที่เป็นเอกภาพ โดยไม่มีความทุกข์เจือปน มีอาการของความทุกข์อาการเดียว โดยไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น เป็นความสุขที่เกิดขึ้นจากการไม่มีกิเลส แต่มีปัญญารู้แจ้งเห็นจริง ตามความเป็นจริงที่มีอยู่อย่างประมัตต สัจจ มีความสุขที่เกิดขึ้นจากความเป็นอิสรภาพของชีวิต และความเป็นอิสรภาพจากความทุกข์ เป็นสภาวะสูงสุดของธรรมชาติ และเป็นความดีสูงสุด เป็นนิพพานสุข เป็นบรมสุข เป็นความสมบูรณ์ทางศีลธรรม เป็นจุดหมายสูงสุดหรือความดีสูงสุดของพุทธจริยศาสตร์ที่สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติได้ทุกคนและทุกขณะเวลา และสามารถที่จะบรรลุได้ในชีวิตและในโลก เป้าหมายของพุทธจริยศาสตร์ แบ่งตามความสูงต่ำได้ ๔ ระดับ คือ

^{๗๙} พระเทวินทร์ เทวินโท, แก่นพุทธจริยศาสตร์, หน้า ๑๐๙.

๑. เป้าหมายระดับพื้นฐาน คือ เป้าหมายที่พระพุทธเจ้าต้องการให้พุทธศาสนิกชน มี ทาน มีศีลเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตทำให้ชีวิตเป็นปกติสุข ไม่เบียดเบียนกัน และเอื้อเฟื้อเกื้อกูล กัน ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ซึ่งจะเป็นพื้นฐานที่ดีต่อไปยังจุดหมายระดับกลาง

๒. เป้าหมายระดับกลาง คือ ระดับที่พระพุทธเจ้าต้องการให้พุทธศาสนิกชน มีจิตใจที่เป็น สมาน คือ ให้มีจิตใจที่สงบสุขเยือกเย็น แล้วมีจิตใจที่มั่นคงแน่วแน่ และมีจิตใจที่เด็ดเดี่ยวและเข้มแข็ง ในการดำเนินชีวิต ให้ถึงเป้าหมายระดับสูงของพุทธจริยศาสตร์

๓. เป้าหมายระดับสูง คือ ระดับที่พระพุทธเจ้าต้องการให้พุทธศาสนิกชน ต้องการให้มี ปัญญาความรู้คู่คุณธรรม แล้วใช้ปัญญาความรู้เป็นเครื่องมือหลัก ในการดำเนินชีวิต เพื่อนำชีวิตไปสู่ เป้าหมายที่สูงที่สุดของพุทธจริยศาสตร์คือ พระนิพพาน

๔. เป้าหมายระดับสูงสุด คือ เป้าหมายเป็นระดับร่วมกันของการให้มีศีล สมาน ปัญญา และนิพพาน เป็นระดับที่พระพุทธเจ้าต้องการให้พุทธศาสนิกชน ให้เป็นอยู่ด้วยความสุข ความสงบ ของจิตใจ มีปัญญาความรู้คู่คุณธรรมและมีความเป็นอิสระปราศจากกิเลสความชั่วร้ายทั้งหลายทั้งปวง (๔ระดับนี้รวมคือ ศีล สมาน ปัญญา วิมุตติ) เรียกว่า พรหมจรรย์

๑. ลาภสักการะ คือ เป็นกิงและใบของพรหมจรรย์

๒. ความถึงพร้อมด้วยศีล คือ เป็นสะเก็ดของพรหมจรรย์

๓. ความถึงพร้อมด้วยสมาน คือ เป็นเปลือกของพรหมจรรย์

๔. ความถึงพร้อมด้วยญาณทัสสนะ คือ เป็นกระพี้ของพรหมจรรย์

๕. วิมุตติ คือ อรหันต์ผล เป็นแก่นของพรหมจรรย์^{๘๐}

ในหลักทางพระพุทธศาสนาเป้าหมายของชีวิต คือ พุทธจริยศาสตร์มีเป้าหมาย ๒ ระดับ คือ ระดับวิถีชีวิตในสังสารวัฏและระดับอุดมคติ

เป้าหมายของชีวิตในสังสารวัฏมี ๕ ข้อ

(๑) มีโภคทรัพย์เป็นอันมาก

(๒) กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป

(๓) เข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นชาติตียบริษัทก็ตาม พราหมณ์บริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่กล้าล้ำ ไม่เก้อเขินเข้าไป

(๔) ย่อมไม่หลงลืมสติตาย

^{๘๐} คุรยลละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๗-๓๑๑/๓๔๐-๓๔๘. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช),

(๕) หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติ แล้วส่วนเป้าหมายระดับอุดมคติ คือ เป้าหมายสืบเนื่องมาจากระดับสังสารวัฏภายใต้กรอบแห่งไตรสิกขา แล้วมีลักษณะแนวแน่ตรงสู่จุดหมายสูงสุดระดับอุดมคติได้แบ่งเป็น ๓ ด้าน

ด้านที่ ๑ ความสามารถทางจิตจะรู้เข้าใจในกระบวนการของโลกและชีวิตตามความเป็นจริง (วิชา) หมายถึง รวมทั้งสมรรถนะของจิตที่จะกระทำการใดๆ เหนือวิสัยของชาวโลก (อภิปัญญา) หมายถึงภาวะทางจิตที่หลุดพ้นจากกิเลส (วิมุตติ) ความบริสุทธิ์แห่งกาย วาจา ใจอันสืบมาจากความที่จิตหลุดพ้น (วิสุทธิ) หมายถึง ภาวะที่จิตดับเย็นสนิทปราศจากกิเลสความเร่าร้อนทั้งปวง (นิพพาน)

ด้านที่ ๒ ระดับหรือขั้นของจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพในการที่จะละกิเลสเป็นขั้นเป็นตอนไปตามลำดับจากระดับต้นไปจนถึงระดับสูงสุดคือ (มรรค-ผล)

ด้านที่ ๓ ชื่อหรือตำแหน่งของบุคคลที่มีความสามารถทางจิต แล้วมีระดับจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพในขั้นต่างๆ คือ (อริยบุคคล ๘)

เป้าหมายระดับอุดมคติทั้ง ๓ ด้านไม่ใช่เป้าหมาย ๓ อย่าง และเป็นอย่างเดียวกัน ประกอบด้วย ๓ ด้าน (หรือมิติ) คือ

(๑) ความสามารถทางจิต

(๒) ระดับหรือขั้นของจิต

(๓) ชื่อหรือตำแหน่งของบุคคลที่มีความสามารถทางจิตและมีจิตที่มีคุณภาพในขั้นนั้นๆ

ส่วนเป้าหมายระดับอุดมคติอธิบายได้ภายใต้คำสำคัญคือ วิชา วิมุตติ วิสุทธิ มรรค ผล และนิพพาน และมีหลักไตรสิกขาเป็นจุดเชื่อมโยงตั้งแต่ต้นถึงเป้าหมายสุดท้าย เส้นทางสู่เป้าหมายเริ่มต้นด้วยศีล ไปสู่สมาธิ ปัญญา และไต่ลำดับไปสู่निพพาน ดังนั้นพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า “คนต้องการบรรลุนิพพาน เชื้อฟุ้งคำสั่งสอนของพระอรหันต์ ไม่ประมาท รู้จักพิจารณา ตั้งใจฟังดีด้วย ย่อมได้ปัญญา”^{๘๑} และคำว่า “วินัยย่อมมีเพื่อประโยชน์แก่ความสำรวม (ศีล) ความสำรวมมีประโยชน์แก่ความไม่เดือดร้อนแล้วความไม่เดือดร้อนมีประโยชน์แก่ความปราโมทย์ความปราโมทย์มีประโยชน์แก่ความอิมใจและความอิมใจมีประโยชน์แก่ความสงบความสงบมีเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งใจมั่น (สมาธิ) คือ ความตั้งใจมั่นมีเพื่อประโยชน์แก่ความรู้เห็นตามเป็นจริง (ปัญญา) คือ ความรู้เห็นตามเป็นจริงมีเพื่อประโยชน์แก่ความเบื่อหน่ายความเบื่อหน่ายมีเพื่อประโยชน์แก่ความสํารอกกิเลสความสํารอกกิเลสมีเพื่อประโยชน์แก่ความหลุดพ้น (วิมุตติ) คือ ความหลุดพ้นมีเพื่อประโยชน์แก่ความรู้เห็นความหลุดพ้นและความรู้เห็นความหลุดพ้นมีประโยชน์แก่ความดับสนิทหาเชื้อมิได้ (นิพพาน)

^{๘๑} ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๕๔๔.

ดังนั้น“นิพพาน”แปลว่า เย็นสนิท คือ คำแสดงภาวะทางจิตใจ หมายถึง เย็นใจ ความดับ ความร้อนใจ หายร้อนรน แล้วไม่มีความกระวนกระวายใจเป็นการดับกิเลสและกองทุกข์ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธจริยศาสตร์ นิพพานมี ๒ อย่าง คือ

“สุอุปาทิเสสนิพพาน” หมายถึง นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ หรือนิพพานยังมีเชื้อเหลือ ได้แก่ นิพพานที่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ยังเกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ และ “อนุอุปาทิเสสนิพพาน” หมายถึง นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ หรือนิพพานไม่มีเชื้อเหลือ ได้แก่ นิพพานไม่มีเบญจขันธ์เหลือ หรือนิพพานที่ไม่เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์

“มรรค” หมายถึง ทาง คือ ชื่อเรียกระดับจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพสูงเป็นคำคู่กับ “ผล” และเป็นชื่อเรียกระดับจิตที่เกิดจากการละกิเลสได้ระดับต่างๆ และประการสุดท้ายคือ “อริยบุคคล” คือชื่อเรียกบุคคลผู้มีพัฒนาการทางจิตแต่ละขั้นคำทั้ง ๓ คือ “มรรค, ผล และ อริยบุคคล” หมายถึงเรื่องเดียวกันมีความสัมพันธ์คือ -โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตตมรรค(ระดับจิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพสูงส่ง) โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล อรหัตตผล (ระดับจิตที่เกิดจากการละกิเลสได้ระดับต่างๆ) โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์ (บุคคลผู้มีพัฒนาการทางจิตแต่ละขั้น)